

Farkas Anna–Nemes Gusztáv

Szezonon kívül és belül

avagy munkakeresés, munkavállalás
és családi gazdálkodás egy üdülővezetben

Bevezetés

Az alábbi tanulmány alapjául szolgáló vizsgálat Balatonbogláron, a szezonális foglalkoztatás és munkanélküliség szélesebb körű kutatása keretében készült.* A kutatás főkérdése az volt, *hogy a szezonális foglalkoztatás, mint az általánostól eltérő alkalmazási forma, az utóbbi években milyen szerepet játszik a helyi lakosság életében és családi gazdálkodásában.* Húsz munkavállalói interjút készítettünk 1995 decembere és 1996 áprilisa között. Az interjúk többsége a helyi Munkaügyi Kirendeltségen, kisebb részük az interjúalanyok otthonában készült. A megkérdezetteket a kirendeltség dolgozóinak segítségével választottuk ki a nyilvántartásban szereplő munkanélküliek közül.¹ A mintaválasztás elsődleges kritériuma az volt, hogy a válaszadók az elmúlt öt-hat évre visszamenőleg rendelkezzenek szezonális munkavállalói tapasztalatokkal.

A következőkben sorra vesszük az általunk megkérdezett munkanélküliek körében tapasztalt munkavállalói stratégiákat, bemutatjuk, hogy az interjúalanyok családi gazdálkodásában milyen szerepet játszik a szezonális munkával szerzett jövedelem, hogy a munkabéren kívül milyen egyéb jövedelmek vannak és hogy a családi hálózatokon belül a segítségnyújtásnak milyen formáival találkozunk.

Az egész kutatás legfőbb tanulsága talán a feltárt élettörténetek sokszínűsége. Balatonboglár nem átlagos település, a város egész gazdasága nagymértékben épül az idegenforgalmi szezon által nyújtott lehetőségekre, ráadásul a mintaválasztás során is kifejezetten szezonális munkásokat kerestünk. Azt vártuk, hogy ezen a helyen egy ilyen speciális mintában az életutak – legalábbis a munkavállalás aspektusait tekintve – meglehetősen hasonlítani fognak egymáshoz. Ezzel szemben az interjúk készítése és elemzése során a szezonális munkán belül és azon kívül is az élethelyzetek és lehetőségek olyan, nem várt sokféleségével találtunk, hogy ez az előzetes hipotézisünk megváltoztatására késztetett bennünket.

* A kutatást a „Közösen a Jövő Munkahelyeiért” Alapítvány számára Simonyi Ágnes vezette.

Először is az idegenforgalom mellett a mezőgazdaság és az építőipar is bekerült a képbe mint szezonálisan munkalehetőséget jelentő gazdasági ágak. Ezek az idegenforgalomtól gyökeresen eltérő képzettséget, készségeket igényelnek, és így esetenként munkát, bevételt biztosíthatnak a lakosság azon részének is, amelynek az idegenforgalmi szezon munkapiacán nem jut hely.

Emellett nagyon változatos volt az idegenforgalmon, kereskedelmen belül dolgozó interjúalanyaink munkahelyi pályafutása is. Meglepő volt számunkra, hogy egy aránylag kicsi és ilyen speciálisan kiválasztott mintában a takarítónőtől és az udvarostól kezdve az üdülővezetőn és jogászon keresztül a régi „gebines” kocsmárosig és az új típusú, szép reményekkel induló fiatal vállalkozóig mindenféle rendű és rangú ember szerepelt.

Elemzésünk eredménye már csak a minta nagysága és a kiválasztás módja miatt sem lehet valamiféle egységes tipológia. A legtöbb, amit tehetünk, hogy a legjellegzetesebb és a legérdekesebb történetek bemutatásával, valamint az általunk felismerni vélt összefüggések vázolásával megpróbálunk képet adni a Balaton-parti városka életének egyik fontos aspektusáról.

Az interjúalanyok élethelyzetének és munkapiaci lehetőségeinek viszonyáról szóló fejezetben írunk az iskolai végzettség, a szakmai tapasztalatok, a szociális kapcsolatrendszer szerepéről; a kérdezettek munkavállalói habitusáról, stratégiáiról; a szezonális foglalkoztatáshoz fűződő személyes viszonyokról; arról, hogy hogyan tudják kihasználni a munkaügyi ellátórendszer által felkínált lehetőségeket; valamint arról, hogy életpályájuk jelenlegi irányultsága szerint a munkavállalók a leszakadó, a stagnáló vagy a várhatóan felemelkedő csoportokba tartoznak-e.

Munkavállalói típusok, stratégiák

Iskolai végzettség és elhelyezkedés

Az iskolai végzettség és az elhelyezkedési lehetőségek közti kapcsolatról azt mondhatjuk, hogy első pillantásra szinte semmilyen összefüggést nem lehet köztük felfedezni. Néhány kivétellel minden válaszadó – korra, nemre, képzettségre, munkahelyi előéletre való tekintet nélkül – jelenleg az idegenforgalomban, annak is leginkább a szezonális részében dolgozik, jellemzően valamelyik üdülőben, panzióban, esetleg étteremben, a vezetőtől a takarítóig mindenféle elképzelhető munkakörben.

A mintában hat férfi és tizennégy nő szerepelt, közülük öten 26 év alattiak (tehát a munkapiacra még igen kevés tapasztalattal rendelkeznek), hatan 27–40 év közöttiek (a munkavállalás szempontjából a legkeresettebb korosztály), kilencen pedig 41–52 év közöttiek (az idősödő korosztályhoz tartozók). A megkérdezettek közül ötnnek csak általános iskolai végzettsége volt (egy válaszadó csak hat osztályt végzett el), heten szakmunkásképzőt végeztek, hét érettségizett (öt szakközépiskolai), és egy felsőfokú végzettségű személy került a mintánkba.

Azok, akik csak az általános iskolát végezték el, valamennyien az idősebb generáció tagjai közül kerülnek ki. Ők már régen is főleg segéd- és betanított

munkákat végeztek (takarító, varrónő stb.), de mindegyiküknek volt már valamiféle (éves vagy szezonális) munkavállalói tapasztalata az idegenforgalomban korábban is. A hagyományos munkaerőpiac összeomlásáig éves állásokban dolgoztak, állandó munkájukat 1991/93 között veszítették el. Azóta többségük a szezonban dolgozik, csupán egyiküknek sikerült egy egész évben üzemelő üdülőben takarítói álláshoz jutnia. Bár a többieknek vajmi kevés reményük van egész éves állásra, a szezonban annak ellenére nem okoz gondot számukra az elhelyezkedés, hogy képzetlenek, viszonylag idősek és a munkabírásuk is romlik, hiszen a vendéglátásban még mindig segédmunkásokból van a legnagyobb kereslet.

A megkérdezettek többségének van valamilyen szakképzettsége, sokuknak érettségje is. Azok, akik szereztek valamilyen szakképesítést, két kivétellel hosszabb-rövidebb időre mindannyian el is helyezkedtek a szakmájukban. A két kivétel két olyan fiatal, akik már a változások után kerültek a munkaerőpiacra, és mivel tanult szakmájuknak nem vették hasznát, rögtön más területen kellett munkát keresniük. (Egyikük mezőgazdász, ő a BB-nél lett rakodómunkás, másikuk gyors- és gépiró, ő pedig egy butikban lett eladó.)

Azok közül, akiknek sikerült az eredeti szakmájuknak megfelelő munkakörben elhelyezkedni, mindössze hárman vannak ma is ugyanazon a pályán. Mindannyian viszonylag fiatalok, egyikük vendéglátós, másikuk kereskedelmi végzettségű, harmadikuk pedig építőipari szakmunkás, vállalkozó (az ő esete egészen különleges, a későbbiekben még visszatérünk rá). A többiek tanult szakmájuktól függetlenül valamennyien a vendéglátásban dolgoznak. A kereskedelmi végzettségűek és a szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségivel rendelkezők (beleértve az egyetlen felsőfokú végzettséggel – jogi diplomával – rendelkező személyt is) egy kivétellel mindannyian viszonylag jobb szezonális állásokban vannak (felszolgáló, fizetőpincér, szakács, recepció). Azok a szakmunkások, akik egészen más szakterületekről kerültek ide, az általános iskolai végzettségűekhez hasonló segédmunkás munkakörökben dolgoznak.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az iskolai végzettség és az előzetes tapasztalat nem elsősorban abban a kérdésben számít, hogy valaki talál-e munkát vagy sem, hiszen az egész éves álláshoz csak kivételes szerencsével vagy nagyon jó kapcsolatokkal lehet hozzájutni, valamilyen szezonális állást pedig mindenki talál, aki akar. A képzettség szerepe inkább ott mutatkozik meg, hogy akik viszonylag több iskolával vagy kereskedelmi, esetleg vendéglátóipari végzettséggel és tapasztalattal rendelkeznek, azok előbb-utóbb általában jobb állásokba kerülnek.

A kapcsolatok jelentősége a munkavállalásban

A munkalehetőségek beszűkülésével még inkább felértékelődött a kapcsolati tőke szerepe a munkavállalásban, különösen igaz ez egy olyan kisvárosban, mint Balatonboglár. Általános vélemény volt, hogy kapcsolatok nélkül szinte lehetetlen elhelyezkedni, interjúalanyaink többsége külön kérdés nélkül is

említést tett arról, hogy az utóbbi öt-hat évben többnyire ismeretségeik segítették őket álláshoz.

Az életkorból, illetve a munkavállalói múlt hosszából adódóan azonban jelentős különbségeket találtunk a fiatalabb és az idősebb korosztály között a kapcsolatok jellegének tekintetében. Az idősebb válaszadók leginkább a volt kollégák, barátok közbenjárásával jutottak új munkahelyhez. A fiatalabbak ezzel szemben főként családi kapcsolataikra számíthattak. Ez az esetek egy részében azt jelentette, hogy valamelyik rokonuk vagy a „partnerük” alkalmazottként vitte be őket a saját vállalkozásába illetve a munkahelyére, más esetekben pedig a fiatalabb generáció tagjai a legközelebbi családtagok (szülők, testvérek, feleség stb.) ismerőseinek, volt kollégáinak révén jutottak álláshoz. (Vagyis az idősebbek egyszerűen a fiatalok rendelkezésére bocsátották a saját kapcsolathálózatukat a munkavállalás érdekében.)

L. 26 éves fiatal nő, 5 éve él együtt élettársával és annak 10 éves kislányával Fonyódligeten. Legmagasabb iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi. Fiatal kora ellenére már több munkahelyen is dolgozott, két kivétellel minden állását az idegenforgalmi szezonban találta. Többnyire felszolgálóként alkalmazták különböző boglári üdülőkben. Élettársa közbenjárásával 1994 óta minden szezonban szállodavezetőként dolgozik Fonyódligeten, a volt LKM üdülőben, ahol az élettárs az üdülő vezetője. Munkaköre főként szervezési és rendfenn tartási feladatokból áll, többek között például ő felel a személyzet megfelelő munkájáért. Ez mindenképpen előrelépést jelent a korábbi beosztásaihoz képest, s hála „családi kapcsolatának”, most kötetlen munkaidőben, magasabb fizetésért dolgozik, mint azelőtt.

V. és B. mindketten középkorúak. Egyikük képzetlen, másikuk szőlő- és borkezelő szakmunkás, a rendszerváltás előtt mindketten évekig dolgoztak ugyanazonok a helyeken. 1992-ben mindketten elvesztették éves állásukat és átkerültek a szezonális foglalkoztatásba. B. egy ismerőse révén éppen találkozásunkkor jutott új álláshoz, 1995. december 1-jétől határozatlan idejű szerződéssel alkalmazták Balatonboglár egyetlen egész évben üzemelő üdülőjében, egy nyugdíjba vonuló munkaerő helyén. V. 1994. július 1-jétől szezonális közhasznú foglalkoztatottként dolgozik a fonyódligeti Polgár Gyermekei-üdülőben. A munkahelyet ő is egy ismerősön keresztül találta, az üdülő gondnoknője értesítette a megüresült takarítói állásról.

Az interjúk között arra is találunk példát, hogy milyen nehéz úgy boldogulni a mai munkaerőpiacon, hogy valakinek sem olyan barátai, sem családtagjai nincsenek, akik segíthetnék munkához jutni, és nincsenek korábbi munkahelyi kapcsolatai, vállalkozási tapasztalatai sem. Alábbi válaszadónk életpályája különösen jól illusztrálja a teljes gyökértelenség, a körülményeknek való kiszolgáltatottság állapotát:

H. 29 éves lány, 1990 szeptemberében települt át Erdélyből Magyarországra. Legmagasabb iskolai végzettsége faipari szakközépiskola, szakmája műbútorasztalos, Balatonbogláron egy távoli rokon családnál lakott, szívességéből, 1992 júniusáig. Ekkor, mivel sikerült munkát találnia, és mivel a rokonoknál kezdett kínossá válni a helyzete, albérletbe költözött, ott él azóta is.

Áttelepülését követően kezdetben nem talált munkát (tanult szakmájában egy nőnek teljesen lehetetlen elhelyezkedni Magyarországon), első munkahelye egy fagyaltalozó volt, ahol 1992 májusától feketén dolgozott, hét hónapig.

Decemberben egy könyvesboltban helyezkedett el eladóként. Itt csak egy hónapra alkalmazták, de ígéretet kapott, hogy ezután a bolt tulajdonosának kerámiaműhelyében kap majd munkát. A műhelyben figurákat öntött gipszből, ami nagyon komoly fizikai megterheléssel járt. Szombaton és vasárnap is dolgoztak, ilyenkor az ország különböző piacaira vitték az árukat. A munka nagyon nehéz volt, és az állandó piaci fagyoskodás miatt egészségügyi problémák is adódtak, így 1995 júniusában közös megegyezéssel felmondott.

Néhány hét munkanélküli ellátás után a munkaügyi központ közvetítésével sikerült eladóként elhelyezkednie egy ruházati boltban, Bogláron. A vállalkozó éves munkahelyet ígért, de végül is csak a szezonban foglalkoztatta, őszől a fia feleségének kellett a hely, így elküldték, és az interjú felvételének időpontjáig nem sikerült újra munkába állnia.

H. gyökértelességét bizonyítja, hogy a megkérdezettek között egyedül ő gondolkodott a lakhelyváltáson. Elképzelései szerint egy nagyobb városban (Budapest, Kaposvár) jobb esélyei lennének az elhelyezkedésre, mert „ott nemcsak ismerősi alapon lehet munkát találni, mint errefelé. Ott igazi hirdetések, igazi ajánlatok vannak, ha bemegy valahová, nem rögtön azt nézik, hogy ki fia-borja vagy, hanem azt, hogy mit tudsz...”

A munkavállalói habitus

A válaszadókat a foglalkoztatási biztonsághoz, valamint a munkavállalás különböző formáinak előnyeire és hátrányaihoz való viszonyulásuk szerint két alapvetően különböző csoportra osztottuk: régi és új típusú munkavállalókra.

A RÉGI TÍPUSÚ MUNKAVÁLLALÓI HABITUS

Ha e csoport tagjainak munkavállalói hozzáállását egyetlen mondatban kellene jellemoznünk, akkor azt mondhatnánk, hogy számukra a legfontosabb a foglalkoztatás biztonsága. Ők, bár akadnak köztük fiatalok is, többnyire azok közül a középkorú vagy idősebb interjúalanyok közül kerülnek ki, akik munkavállalói tapasztalataik többségét még a „boldog szocialista békeidőben” szerezték. Évekig, esetleg évtizedekig ugyanazon a munkahelyen dolgoztak, megszokták, hogy nem kell az elbocsátástól tartaniuk, hogy szabadnapjuk, ebédidejük, fizetett szabadságuk van, hogy nem kell aggódniuk a TB-jük vagy a nyugdíjjárulékuk miatt, egyszóval hogy a dolgok a „normális” kerékvágásban haladnak. Számukra a régi, szezonális foglalkoztatásba tett kiruccanások csak rövid időre szóltak, ahonnan mindig volt visszatérés valamilyen hagyományos munkahelyre.

Ezeket az embereket igen nehéz feladat elé állította a munkaerőpiac gyökeres megváltozása. Éves állásaik megszűntek vagy szezonálissá alakultak, néhány esetben pedig egészségi állapotuk romlása miatt kellett régi helyükről leköszönniük. Többségük azóta is folyamatosan próbál menekülni a szezonális foglalkoztatás bizonytalansága elől, éves állást keres, vagy ha arra nincsen reménye, akkor legalább olyan nyári munkahelyet, ahová évről évre minden szezonban visszatérhet. Ennek érdekében, a lehetőségek szerint próbálnak nem „maszekoknál”, hanem inkább nagyobb, esetleg állami üdülőkben vagy régóta működő kereskedelmi, vendéglátóipari egységekben elhe-

lyezkedni. Ezekre a helyekre talán valamennyivel kevesebbet keresnek, viszont sokkal inkább biztonságban érezhetik magukat. Nem tudnak, talán nem is akarnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, legfőbb vágyuk egy akár rosszul fizető, de biztonságos egész éves munkahely.

B. 46 éves nő, legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. Első munkahelye 1966-tól a balatonboglári tanács kertészete volt, ahol segédmunkásként dolgozott 15 évig. Közben csak egyszer próbált szerencsét máshol, 1970-ben fél évig a GANZ-MÁVAG lellei üdülőjében dolgozott felszolgálóként, havonta megújított szerződéssel.

1982-ben magasabb fizetésért hagyta ott végleg a kertészetet, a Boglári Általános Iskolában helyezkedett el mint takarítónő. Innen tíz év után egészségügyi okokból kényszerült eljőnni. Ekkor egy volt kolléganője hívta az MKM Jóléti és Szociális Intézmények szezonálisan működő balatonlellei üdülőjébe. Mivel B. úgy látta, hogy nincs már esélye éves állásra, elfogadta ezt az ajánlatot. Az üdülőnél négy szezont töltött határozott idejű szerződésekkel, áprilistól szeptember-októberig, a köztes időszakokban regisztráltatta magát a kirendeltségen, és munkanélküli járadékot kapott. 1995 novemberében el-látási jogosultsága lejárt, s hogy ne kelljen jövedelempótlóra mennie, elhelyezkedett egy helybéli magánvállalkozónál, ahová a munkaügyi központ közvetítette ki (élelmiszereket kellett csomagolni). Eredetileg májusig akart itt dolgozni, majd újra munkába állt volna az üdülőben. Időközben azonban „nagy szerencse” érte: egy ismerős segítségével egész éves takarítói állást kapott a Boglári Vasutas Üdülőben.

B. megkönnyebbülve mesélte, hogy mennyire örül új munkahelyének, mivel a vállalkozónál töltött másfél hét negatív élményt jelentett a számára. „Az ígéret éves állásról, napi nyolcórás munkaidőről, 15–25 ezer forint közötti nettó fizetésről szólt, ehhez képest nem kötöttek velünk szerződést, már a harmadik naptól 70 forintos órabérért, két műszakban, 12 órában kellett dolgozni, és a plusz óráért nem járt túlórapénz.” B. valószínűleg a MÁV-üdülőben sem keres majd lényegesen többet, de ott legalább kiszámítható feltételek, jobb munkakörülmények és biztos szerződés várják.

AZ ÚJ TÍPUSÚ MUNKAVÁLLALÓI HABITUS

Az ebbe a csoportba sorolható válaszolók néhány idősebb „balatoni ősvállalkozó” kivételével valamennyien fiatalok, akik munkavállalói tapasztalataik nagy részét a nyolcvanas évek közepe óta eltelt időszakban szerezték. Rögtön pályájuk elején megcsapta őket az „új idők szele”, és kénytelenek voltak hozzászokni a bizonytalansághoz. Könnyen váltanak, sokféle tapasztalatuk és gyakran több különböző szakképzettségük is van. „Aktívan keresik a helyüket”, ha valahol nem fizetnek eleget, vagy rosszak a munkakörülmények, onnan maguktól továbbállnak. Nem kötelezik el magukat túlságosan hosszú időre. Sokan közülük persze szeretnének éves állást, de olyan is akad, aki egyáltalán nem bánja, hogy csak szezonálisan tud elhelyezkedni. („Dolgozunk nyáron eleget, így legalább télen pihenhetünk egy kicsit.”)

A magasabb fizetés vagy a kvalifikáltabb munka számukra fontosabbak a biztonságnál, így gyakran a „maszekok” által felkínált bizonytalanabb, de jobb állásokat választják. Valószínűleg nem véletlen, hogy minden olyan válaszadó, akit a különböző jegyek alapján a felemelkedőben lévők közé

soroltunk, ebből a csoportból került ki. Ők azok, akik ki tudják használni megszerzett ismereteiket és kapcsolataikat, s akik a szezonális munkát sem a hátrányai, hanem inkább a pozitívumai felől közelítik meg.

Talán az összes válaszadó közül A. képviseli a leginkább az új típusú munkavállalói habitust:

A. 24 éves nőilen férfi, nem tartozik a hagyományos értelemben vett szezonmunkások közé. 1989-ben kapott szakmunkás-bizonyítványt mint gépszerelő, karbantartó és lakatos. A Fonyódi Építőipari Szövetkezetnél helyezkedett el, mivel azonban sem a fizetésével, sem a munkatársaival nem volt elégedett, 4 hónap elteltével otthagya ezt az állást. („Dogmatikus időséssel voltam összezárva, reggel nyolctól délután négyig. Komolytalan hely volt, ott már akkor se tudtak munkát adni.”) Munkaviszonya bejelentett volt, havi 4000 Ft-ot keresett.

Egy hétig se volt munka nélkül, egyik barátjának édesapjánál kezdett dolgozni, annak balatonfenyvesi lakatosműhelyében. Munkaideje napi 9–10 óra volt (többnyire szombaton is dolgoztak), a főnöke minden nap vitte és hozta Bogláról Fenyvesre. Teljes ellátást és heti 3000 Ft fizetést kapott, a vállalkozó feketén foglalkoztatta.

1991-ben A. egy németországi munkalehetőség miatt fél évre megszakította munkaviszonyát a fenyvesi maszекnál. Hamburgban dolgozott egy dunaujvárosi vállalkozó brigádjában, aki feketén alkalmazta. Havi 2000 márkát keresett, emellett fizették a szállását és havonta egyszer a hazautazását.

Egy év katonáskodás után 1993 áprilisától szeptember végéig barátjáné édesanyjának testvérénél, egy pécsi vállalkozónál talált munkát. („Adódott a szezonmelő.”) Két hónapig pavilonokat építettek a parton, valamint strandkarbantartási munkákat végeztek („ez univerzális munkaerőt kívánt, kőművesnek, asztalosnak és villanyszerelőnek kellett lenni egy személyben”); majd júniustól egy játéktérben kezdett dolgozni. Munkaideje ebben az időszakban napi 12 óra volt, 30–35 ezer Ft fizetést kapott tisztán, bejelentve minimálbérre volt a szezon idejére.

1993 októberétől 1994 decemberéig A. Pécsen vállalt munkát, egy építőipari kft. megbízásából. (Ezt a munkahelyét úgy szerezte, hogy egy sörözés alkalmával megismerkedett a kft. vezetőjével, aki munkát ajánlott neki náluk.) Napi 13–14 órát dolgoztak. Bár a kft. bejelentette őket, de szinte mindig akadt szombat-vasárnapra is munka, amit zsebbe fizettek, napi 5000 forintjával. A havi fizetése elérte a nettó 100–120 ezer Ft-ot is. Szállást általában az éppen készülő épületekben kaptak.

Innen egy újabb németországi munkaajánlat miatt jött el, egy hirdetésben kerestek magyar szakmunkásokat, családi házak építéséhez. A munka másfél hónapig tartott, a munkavállalás hivatalos úton zajlott (lakásbejelentés, biztosítás). A. a munkálatok befejeztével hazajött Magyarországra, ám erről a lépéséről ma már így nyilatkozik: „Kár volt annyira sietnem haza a 3400 márkámmal. De hát akkor még voltak ambícióim az itthoni dolgokkal kapcsolatban...”

Hazatérte után 1994 májusában a már említett pécsi vállalkozóval és egy társával közösen önálló vállalkozást indítottak, jelenleg is ebben dolgozik. A kezdeményezés két fő tevékenységi körre terjed ki. Egyrészt minden év májusában ők végzik a fonyódi strand „beüzemelését” (például villanyszerelés stb.), és a strand területén egész évben működő diszkónak is ők a technikai felelősei. Másrészt egy lakatosműhelyt üzemeltetnek Fonyódon, a Városgaz-

dálkodási üzem épületének két helyiségében. A termeket bérlik, a Városgazdálkodás tulajdonában lévő gépeket megvásárolták („A környék legjobban felszerelt műhelye” – mondja erről A.). A vállalkozás a pécsi férfi nevén fut, övé a befektetett tőke legnagyobb része. Ő a gazdasági ügyek intézője, például a megtermelt összegből ő fizeti a bérleti díjat, a fizetéseket stb. A. és társa némi pénzzel és a gépek egy részének megvételével járult hozzá a vállalkozás beindításához, ők hivatalosan alkalmazottnak számítanak, minimálbérre vannak bejelentve, de a gyakorlatban hárman közösen vezetik a céget. Összesen hatan dolgoznak együtt, munkaidejük, fizetésük a megrendelések függvénye. A vállalkozás nem megy rosszul, de ehhez nagyon sokat kell dolgozni, és energiájuk jelentős részben gyakran nem is a munkára, hanem az „ügyeskedésre”, a betarthatatlan szabályok kijátszására megy el. („Kezdenek belőlem kiveszni az ambíciók, és szerintem az a legrosszabb, ha az olyan is, aki szeret valamit csinálni, megutálja. Itt valahogy senki nem mondja azt fentről, hogy mindenki csinálja, amihez ért, és azt csinálja becsületesen. Így nekem még nem éri meg megszüntetni a fekete melót, mi is dolgozunk számla nélkül. Vannak barátaim, pénzem is van, de nincs idő szórakozni, pedig igényem lenne rá. És akkor én még jól állok a többiekhez képest, nem szólhatok egy szót sem.”)

A. a nehézségek ellenére jól elboldogul az új típusú munkaerőpiacon, ízig-vérig a mai idők gyermeke. Addig vitte a függetlenedésben, hogy ma már csak „hivatalosan” számít munkavállalónak, a gyakorlatban inkább vállalkozónak kellene mondanunk, aki mások számára is munkalehetőséget teremt. Ráadásul ő nem azon a területen mozog, amelyen szinte mindenki más, akivel találkoztunk ebben a városban. Balatonbogláron a vállalkozás mint a munkavállalás kudarcaiból kivezető, esetleges lehetőség benne van az emberek tudatában. Amikor további terveikről, lehetőségeikről kérdeztük őket, jóformán valamennyi interjúalanyunk – még a legszerencsétlenebb, legnehezebb sorsú is – előállt valamiféle vállalkozási ötlettel, amit, ha lenne hozzá pénze, ereje, ideje, akkor megvalósítana. Ezek az ötletek azonban mind valamiféleképpen az idegenforgalomhoz, vagyis a vendéglátáshoz, illetve a kereskedelemhez kapcsolódtak. A. ezzel szemben az építőiparban, ebben az egyébként mély válságban lévő ágazatban rendelkezik jól működő, új vállalkozással. Vagyis a vállalkozást mint ismerős viselkedési mintát, a saját képzettségéhez, adottságaihoz alakította, így sikerült függetlenednie a munkaerőpiactól.

Találkoztunk olyan, nagyon fiatal munkavállalóval is, aki eddigi pályafutása során csupa új típusú helyen, különböző kisvállalkozóknál, a szezonális foglalkoztatásban dolgozott, mégsem nevezhetjük „új típusú” munkavállalónak, hiszen nem tudta kihasználni az ebből adódó esetleges előnyöket, csak a hátrányokból (bizonytalanság, rossz munkakörülmények stb.) részesült, és amikor alkalma adódott a váltásra, akkor az idegenforgalmi szezonális munkát örömmel feladta egy régi típusú, betanított ipari munkahelyért.

Sz. 21 éves lány, 1991-ben fejezte be a gyors- és gépíró szakiskolát. Miután nem sikerült elhelyezkednie, fél évig a pályakezdők munkanélküli segélyét kapta.

Először 1992 júliusában egy boglári butikosnál talált munkát, aki maszek

eladóként alkalmazta. Munkaideje reggel kilenctől este hétig tartott, szombat-vasárnap is dolgozott. Fizetése 10 000 Ft volt, s a tulajdonos nem jelentette őt be. Szeptemberben éves állásra kapott ígéretet egy balatonlellei kft. tulajdonosától, akinél édesapja is dolgozott. A férfi zöldséglerakatot üzemeltetett, ide hívta Sz.-t adminisztrátori, eladói munkakörbe. A munkaidő 7-től 16 óráig tartott, szombat-vasárnap is dolgoztak. Sz. nettó 12 000 Ft fizetést kapott, útiköltségét nem térítette a tulajdonos, busszal járt át Lellére. A munkaszerződés határozatlan időre szólt ugyan, de a lerakat 5 hónap múlva, tavasszal bezárt, így Sz. ismét munka nélkül maradt.

Márciusban egy boglári non-stop sörözőbe vették föl pultosnak, a vállalkozó feketén alkalmazta. Egy hónap elteltével Sz. maga vált meg ettől a munkahelyétől: „A főnök óriási hiányt akart rám bizonyítani, aminek semmi alapja nem volt.” Következő munkaviszonya szintén nem volt hosszú életű: 1993 áprilisában egy boglári butikos alkalmazásába került (napi 4 órára volt bejelentve), munkaideje 8–18 óráig tartott, nettó 12 000 Ft fizetésért dolgozott, heti hét napot. Egy hónap múlva visszahívták a lellei kft.-hez, itt 1993 májusától 1994 februárjáig dolgozott újra, de valójában csak decemberig volt tényleges munka a leraktnál. Havonta 12 500 Ft-ot fizetett a tulajdonos, a január-februári fizetést csak februárban kapta meg, egy összegben. Arról, hogy miért jött el erről a munkahelyéről, az alábbiakat mondta: „Nekem fontos volt, hogy havonta kifizessen.”

Ezután két hónapig ismét járadékot kapott, majd egy fagyizóban helyezkedett el Balatonbogláron, ahol pultosként dolgozott, 1994 októberéig. Szerződése határozatlan időre szólt, de már munkába állásakor lehetett tudni, hogy csak a szezonra alkalmazzák.

1994. október 6-ától 1995. január 3-áig újra munkanélküli járadékot kapott, ekkor ellátása lejárt. Jövedelempótló támogatást kérvényezett, amit öt hónapon át folyósított számára a Polgármesteri Hivatal. 1995 májusában aztán felszólítást kapott közhasznú munkavégzésre, amit visszautasított. „Meggzúntették a jövedelempótlómat, mert nem akartam elmenni utcát söpörni, meg állomást takarítani” – meséli a történeteket.

1995 júniusától a szezon végéig a boglári mozi pénztárosaként dolgozott, 4 órás részfoglalkozásuként alkalmazták. Szeptemberben újra igényelte a munkanélküli járadékot és a jövedelempótló támogatást, de kérelmét elutasították, így egészen decemberig semmilyen jövedelemmel nem rendelkezett.

Sz. 1996. január 3-ától a fonyódi Foritron Kft. alkalmazottja. A finommechanikai üzem a Philips cég tulajdona, belga érdekeltséggel működik. Három hónap próbaidőre vették föl, addig bruttó 90 Ft-os órabért kapott. Ha megfelel a munkája, akkor véglegesítik, és 123 Ft-os bruttó órabért dolgozhat majd egész évben. Betanított munkát végez napi 8 órában, két műszakos munkarendben. Azt mondja erről, hogy ha meghosszabbítják a szerződését, akkor mindenképpen marad, örülné már egy éves állásnak. Elmeséli, hogy milyen furcsa neki a mostani bejelentett munkahelyén például, hogy van ebéddő és a hétvégei szabadok. („A maszeknál ettiünk, ha tudtunk.”)

Személyes viszonyulás a szezonális foglalkoztatáshoz

Az interjúk készítése során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a kérdezettek milyen okok következtében vállalták a szezonális foglalkoztatással járó hátrányokat.

Az alapvető hozzáállás ehhez a kérdéshez az volt, hogy mindenki szívesebben dolgozna biztonságos, jól fizető, éves állásban, mint a bizonytalan, „stresszes” és meglehetősen rövid idegenforgalmi szezonban. Ez azonban néhány szerencsés eset kivételével interjúalanyaink számára elérhetetlen vágy marad. A kérdezettek egy része mára beletörődött ebbe a helyzetbe. Mások, főleg fiatalok és középkorúak, ma is próbálnak kitörni a szezonális foglalkoztatásból. Ha felcsillan a remény egy éves munkahelyre, akkor otthagyják szezonális állásaikat, de többnyire végül mégis visszakerülnek az időszakos, nyári munkavállalók közé.

A kényszerű beletörődést, a „nekem már csak ez maradt” típusú magatartást kizárólag az idősebb, régi típusú munkavállalók körében tapasztaltuk. Eleinte ők is mindent megtettek azért, hogy egész évben legyen munkahelyük. Több esetben előfordult, hogy a hosszú évekig egy helyen dolgozó interjúalanyaink azért változtattak munkahelyet, mert éves állásuk szezonálissá alakult (például az üdülők szezonálissá alakításakor). Valamennyien a kisvállalkozók által ígért, egész éves szerződések reményében hagyták ott a régi helyüket, de „menekülési kísérletük” minden esetben kudarcra végződött. Szereztek néhány rossz tapasztalatot a vállalkozókkal kapcsolatban, és végül mégiscsak mindannyian a szezonális foglalkoztatásban kötöttek ki. Mára elfogyott az energiájuk, és nem is nagyon küzdenek a helyzet ellen.

Interjúalanyaink közül a legnagyobb tanulópénzt N. fizette egy remélt éves állás miatt.

N. egészen 1993-ig hosszan tartó éves munkaviszonyokkal rendelkezett, munkahelyi pályafutása során többnyire takarítónőként dolgozott. Legutolsó éves állása egy gyermeküdülőben volt, ahol csak nyáron kellett dolgoznia, de fizetését az egész évre egyenletesen elosztva kapta. 1993-ban a tábor eladták az eredeti tulajdonosok, az új üzemeltető pedig szezonálissá alakította. Az új rendszer szerint N. télen nem kapott volna fizetést, így a munkahelyváltatás mellett döntött. 1994 januárjától egy maszek ABC-ben helyezkedett el. Az üzlet tulajdonosa, egy vállalkozó házaspár egykor szintén a vasút alkalmazásában állt, innen ismerték egymást. N.-t mint bolti eladót vették föl. Állandó délutánosként dolgozott (14–22 óráig), bejelentve minimálbérre volt, kézhez 15 000 Ft-ot kapott havonta. Szabadság és szabadnap nélkül dolgozott, egészen 1994. augusztus 24-éig, amikor is tőle független okokból és munkáltatója „jóvóltából” N. nagyon nehéz helyzetbe került.

1994. augusztus 24-étől táppénzes ellátásra szorult, kezelése egy hónapig tartott. Táppénzbe vételének másnapján a főnöke felmondott N.-nek, majd rövid időn belül az is kiderült, hogy ugyan érvényes munkaszerződést kötöttek vele, de a vállalkozó pár nem fizetett utána társadalombiztosítási járadékot, így N. nem volt jogosult a táppénzre. Miután sem a felmondásról, sem eddigi munkaviszonyáról nem adtak írásos dokumentumot, N. pedig jövedelem nélkül maradt, végső elkeseredésében 1994 októberében bírósághoz fordult. Érvényes bírósági határozat 1995. február végén született az ügyben, ekkor sikerült megállapodniuk a követelt összeg (40 000 Ft) felének visszafizetésében. Ugyanekkor bírósági úton szüntették meg N. munkaviszonyát, így 1995. március 3-ától 1995. május 30-áig munkanélküli ellátásban részesült. Ekkor a kirendeltség segítségével sikerült újra munkába állnia, egy boglári magánpanzióban alkalmazták a szezon idejére mint szobaasszonyt. 1995 októberétől újra munkanélküli járadékot folyósított számára a kirendeltség. Szerette ezt

a helyet, a '96-os szezonban is itt fog munkát kapni: „Rendes a főnök és új bér van kilátásban.”

A történetek után N. érthető módon nagyon lesújtóan nyilatkozik a vállalkozókról: „Nagy hatalmuk van, ha nem dolgozol szabadnap és szabadság nélkül napi 8–10 órát, vagy esetleg beteg leszel, akkor pedig elmehetsz, mert van más helyetted! Sokan megteszik, hogy felveszik a dolgozót egy hónap próbaidőre, utána pedig elküldik és a kockázatot is vállalják. Az emberek pedig félnek, és inkább hallgatnak, mert örülnek, hogy van munkájuk. Tiszteletet a kivételnek, de soknak csak a gyors meggazdagodás a célja, bármilyen gátlástalan eszközökkel.”

Találkoztunk néhány olyan személlyel is, aki jól érezte magát az „idegenforgalmi szezonális munkás” státusában, és ennek hangot is adtak az interjú során. Ők azonban kivételek, valamennyiüknek valamilyen különleges, személyes oka van arra, hogy kielégítőnek találja helyzetét.

A korábbiakban már említett L. (akit egész évben eltart az élettársa, a fizetését magára költheti) például így nyilatkozott erről a kérdéstről: „Én is jobban örülnék, ha lenne fix állásom, de az én szakmában nehéz éves munkát találni. Itt nem úgy van, mint egy nagyvárosban, hogy felülsz a buszra és találsz munkahelyet. De az az igazság, hogy nyáron mindig van valami, és amíg kapok munkanélkülit, addig nem is keresek télen magamnak semmit... Eddig mindig volt valami tartalékom, amivel kihúztam májusig. Télen legalább több időm jut a gyerekekre meg a háztartásra, de ez ki is tölti az időmet.”

A 31 éves C. a rendszerváltástól 1995 szeptemberéig volt egy boglári üdülő vezetője. Kötetlen időbeosztásban dolgozott, és mivel 1989-ben a család építkezésbe kezdett, ez a munkahely ideális volt a számára.

„Nem volt olyan kötött, ha nagyon kellett, még a szezonban is tudtam egy kis időt szakítani a munkákra, a ház nagy része pedig a szeptembertől májusig tartó időszakban épült föl.” (Fontos megemlíteni, hogy az egész üdülőben neki volt egyedül határozatlan idejű munkaszerződése, és télen is kapta a fizetését.)

M. 24 éves, mezőgazdasági gépész. Különféle „ipari-mezőgazdasági próbálkozások” után 1994-ben ő is az idegenforgalomnál kötött ki, barátnőjének szülei kínálták a számára munkalehetőséget, a család által működtetett panzióban. M. mára benősült a családba, minden szezont a panzióban tölt a feleségével együtt, telente pedig munkanélküli járadékon van. Az elmúlt két évben többször is kaphatott volna éves állást, de anyagi okokból mégis megmaradt a szezonális keretei között.

M.-et az apósa minimálbérré jelentette be a június 1-jétől augusztus 31-éig terjedő időszakra, a valós fizetéséről érdeklődve annyit tudtunk meg, hogy a nyári szezonból kb. 150 000 Ft tiszta jövedelme származott, ehhez jött még a kb. havi 10 000 Ft-ot jelentő borraivaló.

M. éppen találkozásunkkor kapott ajánlatot a kirendeltségtől egy felszolgálati állásra. Ekkor a járadékra való jogosultságából már csak egyetlen hét volt hátra. M. a szezonkezdésig szívesen dolgozna ezen a munkahelyen, de ennek érdekében taktikáznia kell, mert nyárra mindenképpen visszamegy dolgozni az após panziójába, ám ha ezt elárulná, akkor biztosan nem vennék

fel. „Ez éves állás lenne ugyan, de havi 15 ezret ígértek, én pedig legalább 30–40-et szeretnék keresni. Ennyi pénzért meg csak a szezonban találok munkát.”

Gy. középkorú nő, szakmája szerint bolti eladó. Utolsó rendes éves állását 1992-ben veszítette el (a boltot bérbé vevő vállalkozó tönkrement), azóta csak nyaranta dolgozik, az egyik megmaradt állami üdülőben. Ma már nem bánja, hogy egykor nem talált éves állást, jelenlegi munkahelyére minden nyáron visszamehet, számítanak rá, megbecsülik, így biztonságban érezheti magát.

„Ezt a helyet semmi pénzért nem adnám föl egy bizonytalan éves állásért, pedig olyat most is találhatnék. Én a boltos múltammal sok maszekot ismerek, tudom, hogy szinte soha nem úgy van, ahogyan ígérik. Nem jelentenek be, vagy egy hónap múlva elküldenek valamilyen ürüggyel például, hogy nem jó a munkád, vagy mondjuk kitalálják, hogy nincs forgalmuk és nem tudnak fizetni. Szóval én tartalékolok inkább a nyári pénzből, és ez így még mindig biztosabb, mint egy maszeknál elhelyezkedni.”

Kapcsolat a munkaügyi ellátórendszerrel

Az interjúkban külön kérdéskört állítottunk össze, amelyben a megkérdezettek munkanélküli helyzetét mértük fel, az ellátórendszerhez fűződő kapcsolataikra kérdeztünk rá. Ennek alapján arról próbálunk meg képet adni, hogy interjúalanyaink milyen módon és mennyire tudatosan használták ki az ellátórendszer által felkínált lehetőségeket, vagyis a munkanélküli járadékot, a jövedelemplótló támogatást, az aktív munkaerőpiaci programokat és a munkaközvetítést.

A kérdezettek egy kivételtől eltekintve valamennyien az 1991/95 közötti időszakban váltak először munkanélküliekké. (Egyikük már 1989-ben állástalanná vált.) Az azóta eltelt időszakban szinte minden válaszadónak sikerült már legalább egyszer elhelyezkednie. Ketten időszakos, alkalmi munkákat találtak, az esetek zömében azonban a szezon által kínált, határozott idejű munkaszerződések mozdították ki őket a munkanélküliség állapotából. Hatan mára kimerítették a járadékra való jogosultsági idejüket. Ők az önkormányzat jövedelemplótló támogatását kapják, vagy azóta újabb szezonális munkavállalással jogot szereztek az ismételt, rövid időre szóló járadékfolyósításra.

Néhány – a jogosultsági időszak vége felé járó – kérdezettnél tapasztaltuk, hogy milyen komoly önértékelési és egzisztenciális problémát jelent ez a helyzet számukra. Egyikük például annak ellenére, hogy biztos nyári állása volt, mégis elhelyezkedett egy rosszul fizető, rossz munkakörülményekkel járó éves állásba csak azért, hogy elkerülje a jövedelemplótló támogatást.

Interjúalanyaink közül négyen vettek részt átképzésen (német középfokú nyelvtanfolyam, számítógépes tanfolyam, virágkötészet), többen pedig jeleztek, hogy szívesen tanulnának valamit. Az alacsony iskolai végzettségűek közül többen megjegyzték, hogy az ő számukra alig van használható tanfolyam, az átképzések nagy részét azoknak szervezik, akiknek már amúgy is „több az iskolájuk”, érettségivel vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkeznek.

A megvalósult átképzések közül legpozitívabban a nyelvtanfolyamról nyilatkoztak, lévén a nyelvtudás jól kamatoztatható a vendéglátós szezonban. A virágkötő-átképzés (a csak általános iskolát végzettek számára ez volt egyedül elérhető) szintén teremthet a jövőben munkaalkalmat az azt elvégző válaszadó számára, aki megemlítette, hogy a képzésen oktató „tanárok” közül többnek is van virágboltja a környéken, így ezekre a kapcsolatokra is számíthat. A számítógépes tanfolyamon szerzett ismeretek a kellő gyakorlat hiánya miatt egyelőre kevésnek bizonyultak az elhelyezkedéshez.

A válaszadók közül L. élt a legtudatosabban a felkínált tanulási lehetőségekkel. Már eddig is két, hasznos ismereteket közvetítő tanfolyamon vett részt (melyek ideje alatt természetesen nem munkanélküli járadékot, hanem átképzési támogatást kapott, amivel meghosszabbodott járadékfolyósításának ideje), és most készül a harmadik, a továbbiakra nézve valószínűleg jó lehetőségeket jelentő átképzésre.

1993-ban egy számítógép-kezelői tanfolyamot végeztem el, majd 1994–95-ben középfokú német tanfolyamon vett részt. Ez utóbbiról nagyon pozitívan nyilatkozott. „Nagyon hasznos volt, bár igaz, hogy a tanfolyam után először meg se mertem szólalni, de utána egész jól sikerült elbeszélgetnem a vendégekkel. Mindenképpen szeretnék még németet tanulni...” L. a találkozásunkor elmondta, hogy szeretne még elvégezni egy pedikűr-manikűr tanfolyamot Budapesten. A képzés időtartama tíz hét, költsége összesen kb. 32 000 Ft lenne, aminek fedezésére újra szeretné igénybe venni a Munkaügyi Központ támogatását. Elképzelései szerint az első évben még feketén, majd ha megérné, akkor később már vállalkozóként végezné ezt a tevékenységet Fonyódligeten (ott ugyanis még nincs hasonló vállalkozás). Télen ez lenne a fő jövedelme, nyáron visszatérne az idegenforgalomba, és a vállalkozást csak mellékállásban csinálná.

A kirendeltségtől munkajánlatot összesen tíz interjúalanyunk kapott, volt, akit csak egy, volt, akit négy helyre is közvetítettek. A közvetítés öt válaszonál végződött munkaviszonnal. Három alkalommal egész nyárra szóló szezonális munkáról volt szó, két esetben pedig egész éves munkaszerződést ígértek a munkáltató kisvállalkozók. E két utóbbi próbálkozás azonban nem volt sikeres, mindkét helyen olyan rosszak voltak a munkakörülmények és olyan alacsony volt a fizetés, hogy interjúalanyaink egy-két hét elteltével kiléptek ezekről a munkahelyekről. Az éves állásokra való közvetítések tehát nem jártak sikerrel, a Munkaügyi Kirendeltség elfogadható állásajánlatokat csak az idegenforgalmi szezon idején tudott kínálni, amikor a lehetőségek megnövekedése miatt amúgy is sokkal könnyebb munkát találni, mint a holt idényben.

Három megkérdezettnek közhasznú munkát ajánlott fel a kirendeltség, amihez eltérő módon viszonyultak. Egyik interjúalanyunk már második éve dolgozik egy üdülő szezonális közhasznú munkásként, a másik két esetben azonban válaszadóink megtagadták a közhasznú munkavégzést. Egyikük az egészségi állapotára hivatkozva következmények nélkül tehetette ezt, másikuktól emiatt vonták meg a jövedelempótló támogatást.

Az interjúk alapján összességében megállapíthatjuk, hogy minden válaszadó többé-kevésbé tudatosan használja az ellátórendszer kínálta lehetősége-

ket. A munkanélküli járadék vagy jövedelempótló támogatás a téli holt időszakok átvészeléséhez nyújt segítséget, ezt néhányan meg is fogalmazták: „...beosztottam a munkanélkülimet...”, „...ha más nem, akkor jövedelempótló lesz nyárig...”. Megélni ugyan nem lehet belőle, de ha meg tudnak termelni maguknak valamennyi élelmiszert, ha számíthatnak valakinek a segítségére, ha összefog a család, illetve ha a nyári bevételekből sikerül félretenni valamit, akkor ki lehet húzni vele a következő idegenforgalmi szezonig.

A járadék más formájú, sajátos felhasználására álljon itt egy extrém példa, a vállalkozó A. esete:

A. 1994 májusában két társával közösen egy összesen hat embernek munkát adó építőipari vállalkozást indított be. 1995. november 7-e óta részeseül munkanélküli járadékban, ennek körülményeiről az alábbiakat mondja:

„Azt kérdezted, hogy miért vagyok én munkanélküli bejelentve? Takarékossági szempontból kellett megtenni ezt a lépést. Mi havi 6 ezret fizetünk ki személyenként a TB-nek. Most télre valahogy úgy összejöttek a dolgok, hogy egy embert el kellett volna küldenünk, mert nem tudtuk volna fizetni a havi 40–50 ezres fizetését. Erre gondoltuk mi azt, hogy mind a hatan bejelentkezzünk, és ha nem mi fizetjük a TB-t, akkor az pont ennek az embernek az egy havi pénze. Hát ezért vagyok itt. De nehogy azt hidd, hogy lent az előbb, várakozás közben nem láttam még legalább húsz ilyet, mondjuk akinek peccsenyesütoje van a parton. Itt is tudják, hogy én dolgozom... Eddig fizettem én, most fizessenek ők!”

A munkapiaci státus alakulása

A Balaton környéke a hetvenes, nyolcvanas évekre a vállalkozások és főként az idegenforgalmi szezonra épülő vállalkozások bölcsőjévé vált. Abban az időben a szezonális munka a vállalkozások tulajdonosai és alkalmazottai számára is csak valamiféle pluszbevételt jelentett. Nagyon kevesen lehettek, akik egész évben a nyáron keresett pénzből éltek, hiszen éves állással már csak az általános foglalkoztatás elve miatt is mindenkinek rendelkeznie kellett. A nyári keresetből lehetett egész évben az átlagnál magasabban tartani a család életszínvonalát, nagyobb értékű árucikkeket (autót, bútort, háztartási gépeket) vásárolni, építkezni, vagy a későbbi komolyabb vállalkozások alapját jelentő tőkét összespórolni.

Mára ez a helyzet a munkavállalók többségénél gyökeresen megváltozott. (Válaszóink közül mindössze háromnak volt kilátása a közeljövőben éves állásra.) Sokak számára a szezonális munka már nem csupán plusz jövedelmet jelent, hanem a munkanélküli járadék vagy a jövedelempótló támogatás mellett gyakorlatilag az egyetlen bevételi forrást, amelynek hiányában a család gazdálkodása végképp zátonyra futna.

Az interjúalanyok munkahelyi pályafutása alapján a következő három csoportot különböztettük meg: a leszakadókat, a stagnálókat és a felemelkedőket.

A LESZAKADÓK

Ebbe a csoportba azok kerültek, akik reménytelenül lecsúsztak, kiestek a munkaerőpiacról. Nincs már esélyük arra, hogy képzettségüknek, tapasztalataiknak megfelelő munkát, netán éves állást találjanak. Helyzetükbe mára többé-kevésbé beletörődtek, és olyan szezonális munkákkal is megelégednek, amelyek több szempontból mélyen alatta állnak eredeti kvalitásaiknak és igényeiknek.

Erre a típusra példánk egy olyan, régi „új típusú” munkavállaló, aki hosszú pályafutása során nagyon sok mindent kipróbált, rengeteg tapasztalatot, készséget, ismeretséget szerzett, mára mégis elveszítette kezdeményzőképességét, nem tudja kamatoztatni régi képességeit, és az idegenforgalmi szezon munkásai közé került.

K. 51 éves, középiskolai tanulmányait élelmiszeripari technikumban végezte Budapesten, tartósító- és húsipari szakon. 1959-től 1976-ig hivatásszerűen focizott, a hetvenes években labdarúgóedzői képesítést szerzett a Testnevelési Főiskolán. Sportpályafutásának befejeztével a kereskedelemben és vendéglátásban dolgozott, az utóbbi területhez kapcsolódóan elvégzett egy üdülővezetői tanfolyamot is.

Munkaviszonyának kezdetétől sportállásokban dolgozott Budapesten és Debrecenben, egészen 1974-ig. Ekkor boglári származású felesége révén került a család a Balaton-parti városba. Az év decemberében apósa segítségével a Balatonfüszérnél helyezkedett el, raktárvezetőként dolgozott. 1975 áprilisában egy jobb állásajánlat miatt munkahelyet változtatott, így került a Dél-Balaton Üdülési Igazgatóság egyik boglári üdülőjébe, élelmezésvezetői és üdülővezető-helyettesi beosztásba. Ez az üdülő ugyan szezonjelleggel üzemelt, de K.-nak éves állása volt.

Egy munkakapcsolat révén 1976 augusztusában magasabb fizetésért a Boglár és Vidéke ÁFÉSZ-hez hívták dolgozni, ahol mint üzletvezető állt alkalmazásban. A nyári szezonban egy éttermet vezetett, majd szeptembertől májusig az étterem melletti kis kocsmát üzemeltette, gebinesként.

1981-ben egyik kolléganőjével közösen szerződésben kivettek egy boglári biztrót az ÁFÉSZ-től. Itt üzletvezetői beosztásban dolgozott, 1983 nyaráig. Ezt követően 1984 áprilisáig, szintén mint az ÁFÉSZ alkalmazottja, a Balatonboglári Borkombinát mintaboltjában volt eladó. 1984 és 1985 májusától szeptember közepéig a balatonboglári OKISZ-üdülő büfijét vezette, a köztes időszakokban az ÁFÉSZ Építőipari Telepén segédmunkát végzett. („Bérbe vettem azt a boltot, de nagyon nem érte meg, gondolhatja, hogy mennyire nem kereshettem vele, ha télen el kellett mennem segédmunkásnak. Három évre kaptam bérleti jogot, de kettő után visszaadtam.”) 1985 novemberében kiváltotta az ipart és mint áruszállító kisiparos dolgozott egészen 1990 végéig. „Nagyon meg kellett dolgozni a pénzért, sokszor vasárnapom se volt. Előfordult, hogy a tartalékokhoz is hozzá kellett nyúlni, csak a feleségem fizetése, ami fix volt.”

1991-ben két hónapig a Balatonfüszért ABC-jében helyezkedett el, árukiadóként. Mivel ezt a munkát nem találta megfelelőnek, márciustól a kormányhivatali üdülőben állt munkába mint gépkocsivezető és anyagbeszerző. Itt sem dolgozott azonban sokáig, kapott egy kedvezőbb ajánlatot: egy boglári SZOT-üdülő igazgatóhelyettesi munkakörébe hívták. Ezen a helyen 1991. május 1-jétől június végéig dolgozott, amikor is nagyon megalázó körülmények között

kényszerült távozni: „Két hónapi próbaidőre vett föl az igazgató, aki időközben szépen lelépett. Az új igazgató pedig hozta a barátnőjét, így miután felvettem nyárra a személyzetet, felajánlották, hogy ha akarok, maradhatok portásnak.”

Eddig a pontig K.-nak mindig volt valamilyen éves állása, vagy legalábbis mindig volt hová visszamenni szezonális vállalkozásaiból. 1991 őszétől azonban bezárultak előtte ezek a lehetőségek.

Az a megaláztatás, ami K.-t az utolsó munkahelyén érte, súlyos törést jelentett a pályafutásában. A történet után „annyira kikészült”, hogy rövid időre orvosi ellátásra is szorult. 1991 júliusától 1992 márciusáig egy balatonlellei maszek éttermében talált munkát, mint mosogató, mivel azonban az étterem nem ment túl jól, nem tartottak igényt a munkájára, innen lett munkanélküli. Júniusban sikerült elhelyezkednie a szezonban, egy balatonlellei étteremben alkalmazták, felszolgálóként. Azóta minden nyáron visszatér erre a munkahelyre, ahol határozott idejű munkaszerződéssel alkalmazták, június 1-jétől augusztus 31-éig. Minimálbérre van bejelentve, de kb. napi 300–400 Ft összegben a borralalókból is. Munkaideje reggel kilenctől éjjel egy-két óráig tart, a vendégektől függően. Hétféteken is dolgoznak, a szabadságokat kifizeti nekik a maszek. (K. a tulajdonosról nagyon elismerően beszél, szerinte a Balaton-parton ritka a tisztességes maszek, de ő közülük való, 5 éve ugyanaz a gárda dolgozik nála.)

Meg van elégedve ezzel a munkahellyel, nem próbál éves állást vagy másik szezonális munkát keresni. „Télen nincs a végzettségemnek és az eddigi munkaviszonyaimnak megfelelő állás, nyárra meg megvan az állandó helyem” – mondja. A szezonmunkát szükségszerűségként éli meg, saját szakmájában nem lát egyéb lehetőséget az elhelyezkedésre.

A STAGNÁLÓK

Ebbe a kategóriába azokat az interjúalanyokat soroltuk, akiknek a régi munkaerőpiac összeomlásával az előző csoporthoz hasonlóan szintén veszélybe került a szakmai egzisztenciájuk. Nekik azonban szaktudásuk, tapasztalataik vagy kapcsolataik segítségével, többletmunka, pályamódosítás, családi összefogás vagy az életszínvonaluk időleges feladása révén mégis sikerült megőrizni valamit régi munkaerőpiaci pozíciójukból. Ők „nem adták fel a harcot”, továbbra is próbálnak biztonságos éves állásba, vagy legalábbis jobban fizető, biztos szezonális munkahelyre kerülni.

T. 40 éves férfi, Székesfehérváron szerzett elektrolakatos és villamosgépszerelő szakmunkás bizonyítványt, ezután elvégzett egy középfokú tiszthelyettes-képzőt, majd két évig hivatásos katonaként dolgozott, Veszprémben.

1977 márciusában visszaköltözött Balatonboglára, és először lakatosként, majd műszaki-bolti eladóként dolgozott különféle munkahelyeken. A műszaki pályának végül orvosi javaslatra mondott búcsút, 1985-ben (allergiás lett a különféle gépi zsírokra, olajokra). 1985 márciusában a fonyódligeti Mechanikai Laboratórium üdülőjében helyezkedett el, udvaros-karbantartó munkakörben. Bár az üdülő csak szeptember közepéig fogadott vendégeket, T. egész éves állásban dolgozott. 1988 szeptemberében egy jobban fizető munkahely

kedvéért hagyta ott az üdülőt. Egy fonyódi építési vállalkozónál állt munkába mint segédmunkás, innen lett először munkanélküli, amikor 1992 januárjában a vállalkozó nem tudott munkát adni, s hét alkalmazottját „munkanélküliire küldte”. T. két hónapig járadékot kapott, áprilistól visszament a kőműveshez dolgozni, majd októbertől kezdve a következő év tavaszáig ismét „munkanélküliire ment”. (A Munkaügyi Kirendeltség nyilvántartása szerint a járadék folyósítását csupán egyetlen hónapra, tavasszal szakították meg, 1992-ben, vagyis T. feltehetően az építési szezon idején a fizetése mellett a járadékot is felvette.)

1993. áprilistól december közepéig a Belügyminisztérium lellei üdülőjében állt alkalmazásban, udvarosként. Munkaszerződése csak a szezon idejére szólt, a téli hónapokban újra munkanélküli ellátásban részesült, majd 1994 februárjában ismétlen munkába állt a BM-üdülőben. Ez évben módosult a munkaköre, májusig udvarosként, utána portásként alkalmazták. T. a következő szezont már nem vállalta a BM-üdülőben, mivel csak májustól októberig tudták volna foglalkoztatni. 1995. március végétől a Boglári Sportklub teniszpályájának gondnokaként állt munkába. Ez a munkahely éves állásnak indult, de mivel a munkaadók nem tartották be ígéretüket (kevesebb fizetést adtak, mint amennyit ígértek), csak 1995. október közepéig dolgozott náluk.

1995. november 4-étől 1995. november 21-éig ismét járadékot kapott, ekkor a Munkaügyi Kirendeltség kiközvetítette a boglári Ő+Ő Kft.-hez. A vállalkozás mogyorópörköléssel, húsfüstöléssel foglalkozott. T.-t a Fonyódligeten lévő húsfüstölőbe vették föl, betanított munkásként, de olyan rosszak voltak a munkakörülmények, hogy egy hét után közös megegyezéssel eljött a kft.-től. December 14-étől folyamatosan járadékot kap, 1996. május 11-én lejár a jogosultsága, ha addig nem talál munkahelyet, jövedelempótló támogatást fog igényelni. Erre azonban kicsi az esély, így mindenképpen szeretne munkát találni, és ha előbb nem, akkor a szezon beindulásakor minden bizonnyal fog is. „Eddig sikerült elkerülni a jövedelempótlót, oda, ha egy mód van rá, nem is akarok eljutni...”

T.-nek nincs könnyű dolga. Kora és iskolai végzettsége szerint is a munkavállalók meglehetősen hátrányos helyzetű csoportjába tartozik, úgy tűnik azonban, hogy eddig legalábbis munkanélküli járadék, s a különféle hoszszabb, rövidebb munkák kombinálásával sikerült elkerülnie a „lecsúszást”.

A FELEMELKEDŐK

Ebbe a csoportba néhány olyan fiatal vagy legfeljebb középkorú válaszadó került be, akiknek a mára kialakult gazdasági, munkaerőpiaci helyzetben reményük lehet az előrelépésre. Ők valamennyien „új típusú munkavállalók” illetve vállalkozók. Kapcsolati, szakmai, anyagi tőkájuk és a mai körülményeknek megfelelő, „modern munkavállalói habitusuk” teheti képessé őket arra, hogy kihasználva a helyzet adta lehetőségeket jobb munkakörbe kerüljenek, vagy munkavállalóból másokat is foglalkoztató vállalkozóvá váljanak.

Következő interjúalanyunk azok közé a fiatalok közé tartozik, akiknek sikerült az utolsó pillanatban, még a változások előtt vezető pozícióba kerülniük. Munkavállalói habitusa, családjának hagyományai, tapasztalatai, ismeretségei és anyagi tartalékai szerint minden esélye megvan arra, hogy

nemsokára a rendszerváltás egyik nyertes csoportjába, a sikeres, új vállalkozói rétegbe tartozzon.

C. 31 éves, feleségével él Balatonbogláron. A kaposvári Mezőgazdasági Szakközépiskola Állategészségügyi szakán szerzett szakképesítést, ezután először munka mellett, majd egy évig nappali tagozaton a keszthelyi Mezőgazdasági Főiskolára járt. A főiskolát azonban már nem fejezte be, a mezőgazdálkodás helyett inkább a kereskedelmi-vendéglátós szakmát választotta hivatásul. 1983-tól beiratkozott a keszthelyi kereskedelmi és vendéglátóipari szakközépiskola kétéves levelező tagozatára, ennek elvégzése után másfél éves levelező képzés keretében üzletvezetői szakképesítést is szerzett.

Első munkahelye, még a vendéglátós iskola előtt, a Somogybabodi Tsz volt, ahol mint állategészségőrt alkalmazták, egy évig. A következő évet a lellei Híradástechnikai szövetkezetnél töltötte, raktárosi beosztásban. Ezután a boglári ÁFÉSZ felvásárlási osztályán helyezkedett el központi telepvezetőként 1985-től 1989-ig. Az itt szerzett kapcsolatoknak később nagy hasznát vette. 1989-től egy boglári üdülő vezetőjeként dolgozott, 6 évig. (Úgy „csípte meg” ezt az állást, hogy mint ÁFÉSZ-es, ő intézte az üdülő beszerzéseit, így rögtön tudomást szerzett róla, hogy az akkori vezető „bementa az unalmast”). Az üdülőben egyedül neki volt határozatlan idejű munkaszerződése, egész évben kapta a fizetését.

C. 1995. szeptember 19-étől munkanélküli, az üdülő, ahol dolgozott, jelenleg bérbeadás alatt áll. Helyzetéről a következőket mondja: „Engem rábeszéltek a munkanélküliire, ha akarnék, tudnék feketén dolgozni például tetőfedőként, mert ahhoz is értek. Tudod, kétféle munkanélküli létezik: az egyik, aki nem talál munkát, a másik, aki vár valamire, mint én is. Húsz-harmincezerért nem nagyon éri meg ma már munkanélküli lenni, amióta maximálták a segély összegét. Sok ismerősöm még jól járt, akik régebben elmentek munkanélküliire.”

A jövőbeli elképzeléseket illetően C.-nek komoly tervei vannak. Elsősorban szeretné bérbe venni és szállodává alakítani azt az üdülőt, ahol dolgozott: „Csak magyaroknak működtetném, konyha nélkül. Tudom, hogy ebből nem leszek milliomos, de megélhetést biztosítana, és a saját magam ura lennék. Ha ez nem jön össze, akkor csinállok egy zöldségboltot. Vannak kapcsolataim, például egy nagykeres barátomtól először be tudnám szerezni az árut bizonyos mennyiségben, így csak minimális beruházásra lenne szükség, és a helypénzt kellene fizetnem. De a zöldségezés sokat elvesz az életemből, a kereskedelemben nem lehet egy hónapot sem pihenni, mert elmennék tőled a vevők. Így ha ezt csinálom, ezt nem fogom úgy szeretni, mint a vendéglátást. Várom tavaszig, akkor eldől, hogy mi lesz.”

Családi gazdálkodás

Az eddigiekben csak interjúalanyaink egyéni munkavállalói magatartásáról esett szó, ők azonban szinte valamennyien családban élnek. Habár az iskolai és munkahelyi pályafutás gyakran nagyon sok információt hordoz, önmagában többnyire nem ad teljes, érthető képet valakinek az életkörülményeiről, személyes indítékairól, elért eredményeiről. Ehhez ismeretekkel kell rendelkezniünk a családi és lakáskörülmények, a rokonságon belüli segítségnyújtás

formáiról éppúgy, mint az atipikus foglalkoztatási formákból (például alkalmi- és cseremunkák stb.) származó jövedelemről, általában a családi gazdálkodással és az interjúalany élettörténetének számos egyéb aspektusával kapcsolatos tények. A jelen tanulmány eredeti szándéka szerint csupán a szorosan a szezonális foglalkoztatáshoz fűződő problémákkal, nem pedig a családi gazdálkodás sokkal szélesebb témakörével foglalkozik. Úgy érezzük azonban, hogy az érthetőség kedvéért mégis mindenképpen szólnunk kell a családi gazdálkodással kapcsolatos néhány kérdésről.

Az alábbiakban először a munkahelyen kívüli, a családi gazdaság körében szerzett jövedelmekről (szobakiadás, mezőgazdaságból származó jövedelem, alkalmi és fekete munkák, önellátás) teszünk néhány megjegyzést, s példákon keresztül mutatjuk be, hogy ezeknek milyen súlya, jelentősége lehet a családi gazdálkodásban. Ezután a családi segítségnyújtás különféle előforduló formáit vesszük sorra, végül az egyik válaszadó történetén keresztül arra hozunk példát, hogy takarékoskodással, alternatív bevételi források felkutatásával hogyan lehet kiváltani az éves munkahelyek elvesztése miatt kieső jövedelmeket, és hogy a családi összefogás esetenként milyen sokat segíthet a lecsúszás ellen folytatott harcban.

Szobakiadás

Balatonboglár lakosságának jelentős része foglalkozott vagy foglalkozik jelenleg is szobakiadással, a nyári szezon idején. Az utóbbi évek változásai következtében nagymértékben csökkent a kiadásból származó bevétel, ez a tevékenység már csak keveseknek nyújt igazán jelentős bevételi lehetőséget. Ma is sokan vannak azonban, akik kénytelenek folytatni a szobakiadást, akkor is, ha már nem éri meg igazán, mert a más területeken kieső bevételeiket pótolni kell.

N.-ék már hosszú évek óta foglalkoznak szobakiadással, ez a család számára némi plusz bevételt jelent. N. két éve dolgozik a szezonban, férje a MÁV éves alkalmazottja, két lányuk közül az egyik magas tandíjú, „fizetős” főiskolára készül, a másik középiskolás.

Találkozásunkkor a család a férj családi pótlékkal együtt 32 000 Ft-os jövedelméből, és N. 10 300 Ft-os munkanélküli járadékából élt. A lakás rezsije nagy spórolással kb. havi 10 000 Ft-ot tesz ki. Nagyon szép családi házban laknak, melynél már a tervezésekor figyelembe vették a szobakiadás lehetőségét, így nyárra egy egész különálló lakrészt tudnak felszabadítani a vendégek számára. (A nyári szezonra a nyári konyhába vagy a tetőtérbe költöznek.)

Kezdetben csak végső esetben szerződtek utazási irodával. A gyakorlat szerint ha a visszatérő vendégek áprilisig nem jelezték jöveteli szándékukat, akkor az akkoriban szokásos 10–20 ezer Ft csúszópénz fejében az utazási iroda biztosított szállóvendégeket. (N. elmondja, hogy az egyik évben nem adtak csúszópénzt, ekkor nem is volt az egész nyárra vendégük.) Emellett kockázattal utazásról is lehetett még vendéget fogadni, és ha így jobban megérte, akkor legfeljebb felbontották a szerződést a közvetítővel. A nyolcvanas években virágzott ez az üzlet, a kevésbé igényes NDK-s és lengyel

vendégek nyolcvan-tízen is elaludtak a lakásban (előfordult, hogy még az udvaron is sátoroztak néhányan). Ebben az időben a nyári vendégfogadásból származó jövedelem néha egy teljes évi fizetéssel is felért, nagyon megérte az üzlet.

A csökkenő forgalom és a nagy verseny miatt ma már szinte lehetetlen „maszek vendégeket fogni”, így három éve minden nyáron június 1-jétől szeptember 1-jéig szerződnek a Keszthelyi Helikon Tours Utazási Irodával. Ma már csak három-négy vendég fogadható egyszerre, az iroda már május végén kifizeti a várható vendégszám utáni összeg kb. 40 százalékát, a többit a szezon végén adják oda. A teljes összeget körülbelül 10–15 százalék adóelőleg terheli. Jobb évben 80–100 ezer Ft-ot, rosszabb szezonban (mint például a tavalyi) 50 000 Ft-ot kap a család a közvetítőtől. Ez a régi profitnak csupán a töredéke, egyévi helyett éppen hogy csak kéthavi fizetést tesz ki. Lehet, hogy már nem is éri meg igazából a vele járó kényelmetlenséget, „de hát már úgy is megszoktuk az örökös költözködést, és ha még ez a kis pénz sem volna, akkor igazán nem tudom, hogy élnék meg...”²

Olyanokkal is találkoztunk, akiknek régen is meg lett volna a lehetőségük a szobakiadásra, azonban amíg nem voltak rászorulva erre a jövedelemszerzési lehetőségre, addig a rengeteg vele járó kényelmetlenség, veszélyesség elriasztotta őket a szobáztatástól, az utóbbi néhány évben azonban a munkanélküliség megjelenése, a családi munkamegosztás viszonyainak megváltozása miatt mégis rákényszerültek arra, hogy nyári szállóvendégeket fogadjanak.

Egyik válaszadónk családja csak négy éve kezdett szobakiadással foglalkozni. Az összesen öt tagú család havi bevétele mindössze 55 000 forint. 140 m²-es kétszintes családi házuk jó állapotban van és a „beosztása is szerencsés”, így vállalkozhatnak szobakiadásra. Tavaly 117 000 Ft-os tiszta bevételeük volt a nyaraltatásból, többek között ezzel a pénzzel sikerült kiváltani a munkanélküliség miatt fellépő bevételkiesést.

A csökkenő turistaforgalom és a vendégek megnövekedett igény szintje számos család számára ma már nem teszi lehetővé, hogy éljenek a szobakiadás szezon adta lehetőségével.

B.-ék családjában csak a fiú rendelkezik állandó munkahellyel, a férj régóta rokkantnyugdíjas. Az asszony találkozásunkkor kapott ajánlatot egy éves takarítónői állásra, miután évek óta csak a szezonban tudott elhelyezkedni. A család hagyományosan Balatonboglár szegényebb famíliái közé tartozik, de a nyolcvanas években még ki tudták egészíteni jövedelmüket a vendégfogadásból, ez biztosított valamivel magasabb életszínvonalat. Mostanra azonban családi házuk állapota annyira leromlott, hogy már nem tudják kielégíteni a vendégek igényeit, így ettől a lehetőségtől is elesetek. „A szembe’ szomszédék nyaraltatnak, még karácsonykor és szilveszterkor is vannak náluk vendégek, rendszeren meggazdagodtak már ebből. Régen nálunk is volt nyaranta egy pár vendég, de most már néhány éve nincs senki. Nagy beruházások kellenének ahhoz, hogy ide bejöhessen a német.” Pedig nagyon rászorulnának némi pluszbevételre, otlétünkör a háromtagú család havi összes jövedelme 37 000 Ft volt, amiből csak nagyon nehezen tudnak megélni. „Tészta tészta, és főzeléket eszünk, csak így lehet kijönni ebből a pénzből.”

A mezőgazdaságból származó bevételek

A szobáztatás mellett Bogláron és környékén a hetvenes és nyolcvanas években a legjelentősebb mellékkereseti forrást a szőlő- és gyümölcsstermesztés jelentette. Mára – elsősorban a gazdálkodás és az értékesítés körülményeinek megváltozása miatt – ezen a területen is komoly visszaesés tapasztalható. Mióta az ÁG kivonult a szőlőstermesztésből és eladta a földeket a régi művelőknek, azóta a gazdálkodás jóval kisebb haszonnal és jóval nagyobb kockázattal jár, mint azelőtt. Néhány interjúalanyunk családi gazdálkodásában azonban még ma is tekintélyes részt képvisel ez a tevékenység.

Voltak néhányan, akik már nagyon régóta foglalkoznak szőlőstermesztéssel, értenek hozzá, megvannak a kapcsolataik, és mivel feltétlenül szükségük van a többletbevételre, a közeljövőben nem is akarnak felhagyni ezzel a tevékenységgel. V.-ék régen jól fizetett állásokban dolgoztak, és nemcsak a szőlészkedésből, hanem a szobáztatás révén az idegenforgalmi szezon által nyújtott kereseti lehetőségekből is kivették a részüket. Mára mindketten munkanélkülivé váltak, lakásukat annak rossz állaga miatt nem tudják kiadni, a család bevételei az utóbbi években drámai módon csökkentek. Az egyetlen megmaradt lehetőségük a keresetkiegészítésre a szőlőstermesztés maradt.

V. 46 éves, férjével és két gyermekével él Balatonbogláron. A férj 1995 májusa óta táppénzen van, 1996 májusától valószínűleg már csak rokkantnyugdíjat kap. 22 éves lányuk házasságon kívül született, gyermektartást nem kap, jelenleg méltányossági GYES-en van. 20 éves fiúk géplakatos, az interjú készítése idején egy hónapja volt vissza a katonaságból, és nem volt még állásajánlata. Találkozásunkkor a család egyetlen tagjának sincs munkahelye, összes havi bevételük 43 000 Ft, ami a férj táppénzének megszűnésekor várhatóan tovább csökken. Tartalékaik nincsenek, utójára akkor tudtak félretenni, amikor fiuk is dolgozott.

V. és férje végzettségüket tekintve mindketten szőlészek, évtizedekig a BB-nél dolgoztak. Elsők között léptek be az Állami Gazdaság által szervezett szőlőstermesztő szakcsoportba, és a nyolcvanas években igen jelentős pluszbevételekhez jutottak ebből a tevékenységből. A BB átszervezésekor a többi szakcsoportos taghoz hasonlóan ők is megvásárolták azt a fél hektáros területet, amit addig csak bérleti szerződésben műveltek. A régi szakcsoporton belüli kapcsolatok azonban azóta is megmaradtak, most is segítik egymást a nagyobb munkák idején, ugyanúgy, mint azelőtt.

Ma az ültetvény műveléséből eredő haszon a család egyetlen kiegészítő jövedelme. Bár ez a tevékenység már közel sem hoz akkora nyereséget, mint a „szakcsoportos időkben”, jobb híján még mindig megéri csinálni. A termést a BB-nek adják le, ezzel 1995-ben például 70–80 ezer Ft (az egész család kéthavi összjövedelmének megfelelő) többletbevételhez jutott a családi kassza. Megtudtuk, hogy a tavalyi szőlőpénz nagy része az év közben begyűjtött kölcsönök törlesztésére ment el, a maradékból burgonyát vettek és leműszakiztatták a Wartburgjukat.

Akárcsak a szobáztatással kapcsolatban, itt is találkoztunk olyan interjúalannyal, aki csak nemrégiben, az utóbbi évek kieső bevételeinek pótlása érdekében kezdett szőlőt termesztetni. E. egy véletlenül adódó szerencsés lehetőséget megragadva vágott bele a gazdálkodásba.

E. 52 éves elvált asszony, 1991 óta dolgozik különféle szezonális munkahelyeken, 1996 januárjától jövedelempótló támogatást kap. Fiával együtt öt éve foglalkoznak szőlőstermesztéssel. A terület eredeti tulajdonosa E. sógornője volt, aki azonban megbetegedett, így ők vették át tőle a kb. 850 tőből álló szőlő művelését. E. húga és annak fia szintén foglalkoznak szőlővel, így négyen kölcsönösen segítik egymást a nagyobb munkák idején. A termést a gazdaság veszi át, E.-ék tavaly tisztán 133 000 Ft-ot kaptak a területről, ez körülbelül a kettőjük négyhavi, normális bevételének megfelelő összeg.

Olyan is akadt az interjúalanyok között, akinek nagy szüksége lenne a szőlőstermesztésből származó bevételre, több éven keresztül próbálkozott is ezzel a tevékenységgel, végül azonban a szükséges feltételek hiányában kénytelen volt felhagyni vele.

T.-ék jelenleg mindketten munkanélküliek (a feleség érettségizett, földhivatali előadó volt, az interjú napján regisztráltatta magát a Munkaügyi Központban). A család eddig a feleség nettó 30 000 Ft-os fizetéséből és T. munkanélküli járadékából vagy munkaviszony esetén munkabéréből élt. Ha T. nem talál munkát, mindketten munkanélküli ellátásra szorulnak majd.

T.-ék 1985-től 1990-ig a szőlősgyőröki tsz-től béreltek egy hektárnyi szőlőt. A termést a tsz-nek adták le, kb. 40 000 Ft hasznuk volt ekkora területről. A legnagyobb munkát a szüret jelentette, ilyenkor 20–25 emberre is szükség volt. Mivel nagyon kevés rokon segítségre számíthattak, pénzért is fogadniuk kellett embereket. „Főleg munkatársak, ismerősök jöttek volna, de nem volt annyi szabink, hogy visszasegítsük a munkát, így meg egyre kevésbé érte meg” – meséli T. 1994-ben aztán újra próbálkoztak, egy fél hektár területet vettek bérbe a balatonlellel tsz-től. Ezt a földet azonban kiadta kárpótlásba a tsz, így csak egy szezonban jelentett plusz bevételt.

T.-ék ma is szívesen foglalkoznának szőlőstermesztéssel, de mivel nem számíthatnak senkinek a segítségére, az összes nagy munkánál (metszés, kötözés, szüret) pénzért kellene segítséget fogadniuk. „Így nem éri meg, az összes hasznat elvinné a napszám, ilyesmivel csak azoknak éri meg foglalkozni, akiknek kiterjedt rokonságuk vagy baráti körük van...”

Az alkalmi és a fekete munkából származó bevételek

A boglári köznyelv azt az esetet, amikor valaki a szezonban, bejelentetlen munkahelyen dolgozik, vagy ha „zsebbe fizetett” napszámoként szüretelni jár, nem nevezi „fekete munkának”. Ez a típusú munkavállalás annyira elterjedt, hogy már fel sem tűnik, az általunk bemutatott munkavállalói pályafutásokban is lépten-nyomon felbukkan. Ahhoz, hogy egy munka „fekete” legyen, itt legalább is az kell, hogy az illető a fizetése mellett a táppénzt, munkanélküli járadékot vagy a jövedelempótló támogatást is felvegye, esetleg valahol máshol is dolgozzon. Jelen tanulmányban mi is ebben az értelemben használjuk ezt a kifejezést.

Saját „fekete” munkáikról érthető okokból többnyire nem szívesen beszélnek az emberek (mi ráadásul a munkaügyi kirendeltségen keresztül jutottunk el hozzájuk, ami tovább nehezítette a dolgunkat), így erről a kérdésről inkább csak általánosságokat és csak nagyon kevés konkrétumot sikerült

megtudnunk. Az mindenestre bizonyosnak látszik, hogy a munkapiac általános beszűkülésével az ilyen típusú lehetőségek is jelentősen megfogyatkoztak.

A „fekete munkavállalás” fő területei hagyományosan az idegenforgalom és az építőipar. Több középkorú férfi is említette, hogy a nyolcvanas években, de még a kilencvenes évek elején is jó pénzért el lehetett menni építkezésekre segédmunkásnak. Ha az illető ráadásul még értett is valamilyen szakmunkához, akkor egy-egy építőipari szezonban egészen sok pénzt lehetett keresni feketén. Ma alig építenek valamit, mindössze egyetlen fiatalember számolt be arról, hogy alkalomadtán napi kétezer forintért néha eljár az egyik építési vállalkozó ismerősével dolgozni (ő is csak azért teheti ezt, mert habár erről nincs papírja, ért az ácsmesterséghez). A többieknek az utóbbi években nem akadt ilyesfajta lehetőségük.

A „feketetés” másik területe az idegenforgalom, itt – főleg nők számára – még ma is több lehetőség adódik az illegális munkavállalásra. Volt olyan interjúalany, aki heti egy-két alkalommal magánházakhoz járt takarítani, egy másik havonta öt-hatszor egy büfében volt pultos. Ezekről a munkákról nem sikerült közelebbi részleteket megtudnunk, csak annyit, hogy a tavalyi szezonban 1200–1500 forintot fizettek egy napi munkáért. (Az egyik válaszoló esetében nem is tőle magától tudunk a fekete munkáról, a szomszédban „sügták meg” nekünk, hogy ilyesmit is csinál.)

Sokaknak nyújthat még alkalmi munkalehetőséget a szüret (nyáron a barch, ősszel a szőlő), de erről csak annyit sikerült megtudnunk, hogy a szőlősgazdák mostanában már csak a legkritikább esetben fogadnak napszámot, „megoldják családon belül”.

Interjúalanyaink közül négyen kerültek közelebbi kapcsolatba az új típusú kereskedelmi hálózatokkal. Mindannyian fiatalok, egyikük egy svájci kft. takarítót forgalmazza, a többiek AMWAY-sek. Igazi, havi legalább 6–8 ezer forintos bevételt csak egyikük tud felmutatni ebből a tevékenységből – ő már régóta „benne van az üzletben” –, a többieknek egyelőre inkább csak kiadásaik és terveik vannak ezzel a jövedelemszerzési formával kapcsolatban. Általában jellemző rájuk, hogy a szezonális miatt kerestek valami önálló, nem munkahelyhez kötött, télen is végezhető munkát, ezért vágtak bele a kereskedésbe.

„Így, hogy szezonálisak lettünk, elkezdtem kacsingatni másfelé is. November-től AMWAY-infókra járok, lassan próbálok termékbemutatót is szervezni. Idő kell hozzá, hogy beinduljon a dolog, de szerintem havi 15 ezret tisztán meg tudnék vele keresni a fizetés mellé vagy a segély mellé. Télen foglalkoznék vele intenzívebben, és ha nagyon bejönne, akár főállásban is csinálnám. Tudod, elhúzzák ám a mézesmadzagot az ember orra előtt.”

Bár az alkalmi és fekete munkákból származó jövedelmekkel kapcsolatban pontos számokkal nem szolgálhatunk, összességében azt mondhatjuk, hogy előfordult ugyan ilyen tevékenység az interjúalanyaink között, de az esetek túlnyomó többségében az ebből származó bevétel jelentéktelen volt, vagy legalábbis nem esett súlyosan latba a család bevételei között.

A mezőgazdasági önellátás

Bár, mint láttuk, Balatonbogláron jelentős szőlő- és gyümölcsstermesztés zajlik, a község a hagyományos értelemben nem nevezhető mezőgazdasági településnek. A porták nagyon kicsik (gyakran több ház is épült egy telekre), így a kertek többnyire nem alkalmasak komolyabb mezőgazdasági termelésre, haszonállatokat pedig a város nagy részén az üdülőhelyi besorolás miatt tilos volt tartani.³ Ráadásul az idegenforgalmi szezon, valamint a szőlő- gyümölcsstermesztés rohammunkái miatt az itt élők többségének ideje, energiája sem lett volna a gazdálkodásra. A bogláriak jó része tehát az utóbbi évtizedekben felhagyott ezzel a tevékenységgel, mégis viszonylag sok olyan interjúalanytal találkozunk, akiknek a mezőgazdasági termékek kisebb vagy nagyobb részét nem a piacon kellett beszerezniük, hanem saját maguk termelték meg ezeket. Az alábbiakban róluk lesz szó.

Igazán jelentős mértékű önellátó tevékenységet, vagyis azt, hogy az elfogyasztott élelmiszerek többségét saját maguk termelik meg, mindössze két interjúalany esetében tapasztaltunk. Az egyik már a szobakiadásnál is említett N., a másik pedig Zs. családja volt.

N.-ék rendelkeznek Boglár határában egy viszonylag nagy, 200 négyszögöles telekkel, ahol főként burgonyát és kukoricát termesztnek. A kukoricatermést N. Ordacsehiben élő anyósához viszik, aki cserében néhány csirkét nekik is felnevel. (Ők maguk a 2. üdülőövezetben laknak, így nem tarthatnak állatokat.) A burgonyatermés elegendő a családnak, az egyéb szükséges zöldségfélék pedig megteremnek a házuk mögötti kertben. A saját földjükön kívül ők művelik az idős anyós egyholdas telkét, valamint N. Tolna megyében élő édesapjának is rendszeresen besegítenek a földmunkában. E földterületek terméséből természetesen részesednek is, ami azt jelenti, hogy élelmiszerre alig kell költeniük. A mezőgazdasági termelés azonban meglehetősen sok energiát követel a család tagjaitól, így azt az egyholdnyi földterületet, amit a férj a kárptólásból kapott Szőlőskislakon, a szükséges eszközök és az idő hiányában már nem tudják megművelni. (Bérbe adták, kb. 2–3 ezer Ft-ot kapnak érte egy évben.)

A család esetében annak lehetünk tanúi, hogy miként tesznek meg minden lehetséges erőfeszítést annak érdekében, hogy elkerüljék a munkapiaci helyzetük romlásából következő életszínvonal-esést. Elsősorban a „jövőbe investálnak”: két iskolás gyermekük taníttatását szeretnék mindenképp biztosítani. Ennek érdekében folytatják a szobakiadást, ezért adták el tavaly a Fiat Unójukat (a kocsit árából az idősebb lány jogosítványt szerzett, amiből kifizették lányaik angol és korrepetálós különórát, és a fennmaradó összegből élt a család a téli hónapokban); és ezért próbálnak megtermelni maguknak mindent, amit csak lehet. Egy esetleges vállalkozás lehetőségéről N. a következőket mondta:

„Addig, amíg nem mozdul a gazdaság, nem érdemes vállalkozni. A férjem álma egy használtcikk kereskedés, de a legkisebb üzlethelyiség bérleti díja is 80 000 Ft havonta, plusz a rezsiköltségei, úgyhogy nem valószínű, hogy ilyen irányban próbálkoznánk. Csak saját üzlethelyiséggel érdemes valamibe

is belefogni. Talán ha majd a gyerekek csinálnak valamit, akkor besegítünk, nekem addig is marad a szezon.”

A másik „önellátó család” sok tekintetben különbözik az előzőtől. Az ő számukra a mezőgazdasági önellátás tétje nem az életszínvonal megőrzése vagy a gyerekek taníttatása, hanem az életben maradás.

Zs. 48 éves nő. Többi interjúalanyunktól eltérően nem Balatonbogláron, hanem az annak vonzáskörzetébe tartozó Somogyváron él, munkanélküli férjével. Az ő falujuk nem számít üdülővezetnek, itt bárki korlátozások nélkül folytathat mezőgazdasági tevékenységet. Zs. 1979-ig háztartásbeli volt, férje a tsz sertéshízlaldájában dolgozott, az ő keresetéből és háztáji sertéshízlalásból éltek. Mindkettőjük számára ismerős tehát a gazdálkodás. A család jelenleg a férj jövedelempótló támogatásából és az évszaktól függően Zs. szezonális keresetéből (14 000 Ft/hó), illetve munkanélküli járadékából (kb. 10 000 Ft) él. Ezenkívül semmilyen egyéb pénzbevételei forrásuk nincsen.

Nehéz helyzetükön sokat enyhít 1600 négyszögöles kertjük (amelyben megterem a konyhára való zöldség, krumpli stb.), és az az 1100 négyszögöles szántó, amelyen kukoricát termesztnek (a terményen felnő egy hízó és az az évi 20–30 baromfi, ami fedezi a hússzükségletüket). Bár eladni nem tudnak semmit, de élelmiszerre szinte egyáltalán nem költenek. A gazdálkodás nélkül semmiképpen sem tudnának kijönni szűkös jövedelmükből.

A többi interjúalany családi gazdálkodásában sokkal kisebb szerepe van az élelmiszertermelésnek. Legalább tíz olyan esettel találkoztunk még, ahol a konyhakertben krumplit, zöldséget, gyümölcsöt termesztettek, esetleg tartottak néhány csirkét vagy kacsát, de igazán jelentős méreteket sehol sem öltött az ilyen típusú mezőgazdasági tevékenység. Ennek az esetek egy részében az volt az oka, hogy a család az élelmiszereket a szülőktől, gyerekektől vagy más közeli rokonoktól szerzi be, máshol nem szorulnak rá az ilyesmire, van annyi pénzük, hogy a szükséges dolgokat megvásárolják a piacon (gyakran nagy tételben Kanizsán vagy valahol Somogyban, mert úgy sokkal olcsóbb). Több ízben találkoztunk azonban olyan esettel is, ahol a családi kassza igenis rászorulna a gazdálkodásból származó kiadáscsökkentésre, de a szükséges feltételek hiánya miatt (földterület szűkössége, állattartási tilalom) el van zárva előlük ez a lehetőség is.

Az alábbi példával azt szeretnénk illusztrálni, hogy a körülmények szerencsés összejárásása esetén a különféle, fizetésen kívüli, „mellékes bevételek” milyen jelentős összegeket tehetnek ki a családi kassza bevételei között. C.-ről már esett szó a felfelé ívelő szakmai pályafutás bemutatásakor. Ő az a fiatalember, aki üdülővezető volt, és most valamilyen idegenforgalmi vállalkozásba szeretne belefogni. Az ő családja egyáltalán nem mondható tipikusnak, az interjúalanyok között minden tekintetben ők vannak a legjobb helyzetben. C. jelenlegi munkanélkülisége ellenére meglehetősen magas havi jövedelmük van, nincs gyermekük, támogatják őket a szülők, és mindemellett nekik sikerült máig megőrizni mindazokat a bevételi forrásokat, amelyek a nyolcvanas években Balatonboglár prosperitását biztosították.

C.-ék 1989 és 1994 között építették fel 120 m²-es, nagyon szép, „minden luxussal” felszerelt házukat.

A feleség a boglári Csemege Julius Meinl üzletének kirendeltségvezető-

helyettese, legmagasabb iskolai végzettsége szakmai felsőfokú vendéglátós képzésen szerzett üzletvezetői képesítés. Találkozásunk idején csak a feleség rendelkezett állandó munkahellyel. Az ő fizetése és C. munkanélküli járadéka nettó 57 000 Ft-os bevételt jelentett havonta (a feleség a szezon idejére alapbérére felül kb. 80 százalék túlórapénzt is kap).

A kéttagú család egyéb jövedelmei közé tartozik még a nyári szobakiadásból, a „két rész barackos” műveléséből és C. időnkénti fekete munkájából származó bevétel. Nyári vendégeik főleg a visszajáró német turisták, de sokan jönnek az egykori vendégek ismerősei, rokonai közül is. Utazási irodákkal nem állnak szerződésben, csak a már meglévő vendégekörre hagyatkoznak, de így sincs okuk panaszra. Az átlag tarifa személyenként 12–20 márka naponta vendégtől függően, amiből minden nyáron több százezer forintnyi bevételre tesznek szert.

Több éve foglalkoznak baracktermesztéssel. C. szerint a barack jóformán csak nyaranta két héti, a szüret idején jelent elfoglaltságot, ugyanakkor nagyon jó pénzt hoz (nekik 1994-ben 400 000 Ft, 1995-ben pedig 700–800 ezer Ft bevételt jelentett a 200 gyümölcsfa). „Addig, amíg a mezőgazdaság 1 millió Ft-ig nem adóköteles, nem éri meg vállalkozni, gürizni, aztán meg eladózni” – foglal állást C. a mezőgazdaság mellett.

C. néha feketén dolgozik apja egy volt kollégájának építési vállalkozó fiánál, mint ács. (Édesapja mellett tanulta ki a szakmát, tíz éves gyakorlata van, papírt csak azért nem kapott a szaktudásáról, mert ehhez négyéves munkaviszonyt kellett volna igazolnia.) „Utálok unatkozni, ezért elmegyek dolgozni napi kétezerért, de termékek napi nyolc-tízert is” – mondja.

Állattartással, növénytermesztéssel nem foglalkoznak. Piacról vásárolnak, a szülők pedig disznót és baromfit nevelnek számukra. C.-ék tehát jó anyagi körülmények között élnek. Interjúalanyom erre vonatkozóan meg is jegyzi: „Mi nem vagyunk mérvadóak, egyedüli gyerek vagyok, és nekem már a nagymamám is mindenestül vállalkozó volt 1952-től.”

Segítségnyújtás a családi hálózatokon belül

Interjúalanyaink többsége nukleáris családban él, s minden egyes család része valamilyen nagyobb – általában a közeli, néha a távolabbi rokonságot is felölelő – családi hálózatnak. E hálózatok csatornáin szerencsés esetben folyamatosan zajlik az információk, a különféle támogatások, természetbeni javak (élelmiszer, ruhák stb.), a pénz, a munkák cseréje. Ez a hagyományos „családi szociális háló” lehet az a „bank”, amely segíti a fiatalok életkezdését, illetve sok esetben megakadályozza vagy legalább késlelteti a valamilyen okból nehéz helyzetbe került családok, családtagok lecsúszását. Az interjúk során kivétel nélkül minden esetben felbukkant a családi támogatásnak valamilyen formája, mégpedig a lehetőségek szinte teljes skáláján, attól a ponttól kezdve, ahol valaki csak arra számíthat, hogy néha rábízhatja édesanyjára a kisgyermekét, egészen addig, ahol a fiatal házaspár a lakást, az élelmiszer nagy részét és a munkát is a szülőktől kapják.

Arra, hogy ezt a kevésbé ismert és egyébként igen érdekes témakört részletesen tárgyalhassuk, külön erre vonatkozó kutatás híján, itt sajnos nem vállalkozhatunk. Az alábbiakban csak a legjellegzetesebb, általunk legfonto-

sabbnak ítélt családi támogatási formákat szeretnénk röviden, néhány példával illusztrálva bemutatni.

A családi támogatás legjellemzőbb formája az volt, amikor a szülők az általuk megtermelt élelmiszerekkel támogatták a gyermekeiket (az is előfordult, hogy a gyerekek támogatták a szülőket ezen a módon). Habár ez a szokás köztudomásúlag az egész országban igen elterjedt, itt talán egy kicsit még inkább jellemző lehet, mint máshol. Ennek az az oka, hogy bár Balatonboglár alapvetően mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező területen fekszik, a város nagyobbik részén az ismertetett körülmények miatt nem lehet gazdálkodni. Ugyanakkor sok interjúalany a környező, az átlagos falvaktól – legalábbis a gazdálkodás terén – semmiben sem különböző településeket valamelyikéről származik. Az otthon maradt, gyakran már idős szülők a mai napig támogatják gyermekeiket. A támogatás mértéke nagyon különböző lehet, és sokszor a „gyerekek” is besegítenek a nagyobb munkákba.

U. 33 éves, vendéglátóipari szakközépiskolát végzett, feleségével és kislányával él Balatonbogláron. A feleségnek éves állása van az OTP-nél, U. pedig már az ötödik szezont dolgozta végig ugyanabban a vendéglőben. A család egy főre jutó jövedelme 15–20 ezer Ft.

Mindkettejük szülei Boglár 20 km-es körzetében, kertés házban laknak, és foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A tavaszi veteményezéskor és egyéb nagyobb munkák idején a fiatalok besegítenek a szülőknek, akik cserében nyáron és ősszel ellátják őket zöldségfélével. Emellett a család hússzükségletének nagy részét is a szülői segítség fedezi, ők nevelnek disznót, csirkét, kacsát is a „gyerekek” számára.

A támogatás értéke gyakran nem fejezhető ki pénzben, hiszen nem lehet tudni, hogy az illető ennek hiányában hol, milyen élelmiszereket szerezne be, de sokszor nagyon fontos szerepet játszik a családi gazdálkodásban. Volt olyan válaszadó, aki elmondta, hogy szülői támogatás híján lehetetlen helyzetbe kerülne.

O. 37 éves elvált asszony, egyedül neveli kilenc éves kisfiát. Érettségizett, többnyire szezonális munkahelyeken dolgozott, jelenleg jövedelempótló támogatást kap. Nyugdíjas szülei segítsége nélkül aligha tudna megélni, körülbelül 15 000 Ft-os havi jövedelméből (ebből 5600 Ft a gyerektartás, 3200 a családi pótlék, a többi a jövedelempótló támogatás). „Az élelmészünk szinte teljesen a szülők biztosítják, nekik van kertjük, melegágyuk, tartanak tyúkokat, disznót, majdnem mindent tőlük kapok. Ha pedig megszorulok, akkor szégyenszemre pénzzel is a nyugdíjas szüleim támogatnak.”

A következő támogatási forma az O. által is említett pénztámogatás. Az, hogy a szülők, gyerekek időnként kisebb kölcsönöket adnak egymásnak, s ezeket néha nem is kérik vissza, teljesen általános volt az interjúalanyok között. Olyan eset viszont, ahol a támogatás rendszeres, havi jelleget öltött, már nagyon kevés volt.

Az egyik családban interjúalanyunk már praktizáló jogász fia úgy segítette a szüleit, hogy hozzájárult egyetemista húga tanulmányainak költségeihez (ő fizette a lány 7000 Ft-os albérleti díját). Egy másik esetben válaszadónk nehéz anyagi helyzete ellenére is támogatta lánya családját, kifizette helyet-

tük annak az OTP-hitelnek a havi törlesztéseit, amit a „gyerekek” a gázbevezetésekor vettek fel.

A családi támogatásnak még két további változatára láttunk példát az interjúk felvétele során. Az egyik esetben egyedülálló válaszadónk telente rendszeresen minden hónapban 8–10 napot a szüleinél tölt Nagykanizsán. Ilyenkor ő vezeti a háztartást, de a szülők fizetnek minden költséget, neki csak a saját útiköltségét kell állnia. Az ott töltött idő alatt megspórol annyi pénzt, hogy „a hónap további részét már valahogy kihúzza” a jövedelempótló támogatásból.

Egy másik esetben interjúalanyunk és fia, bár külön lakásban élnek, közös háztartást vezetnek. A férfi naponta édesanyjánál étkezik, nettó 30 000 Ft-os fizetéséből körülbelül havi 15 000 Ft-ot ad haza. Édesanyjának nincsen saját kertje (kicsi a porta), de a fiú házában kertjében, amit többnyire a mama gondoz, megterem a kettejük számára szükséges zöldség és gyümölcs, ugyanitt tartanak néhány baromfit is. Ez a „kvázi együttélés” mindkettejüknek előnyös, de a mama számára egyenesen nélkülözhetetlen, hiszen fia segítségével nélkül az ő jövedelempótló támogatása (munkanélküli járadékát még 1994-ben kimerítette) a saját házában rezsijére sem lenne elegendő.

Az alábbiakban még három részletesebb példát hozunk a támogatások, a családi összefogás rendszerének bemutatására. Az első egy fiatal párról és a szülői támogatás szélsőséges esetéről, a második egy szinte teljesen magára maradt özvegyasszonyról szól, a harmadik pedig egy olyan család történetét tárja elénk, amely komolyabb külső támogatást sehonnan sem várhat, viszont összefogással, közös takarékoskodással, odafigyeléssel mégis megpróbálnak egymáson és ezzel persze magukon is segíteni a bajban.

M. és felesége a téli holt idényben rendszerint mindketten munkanélküliek, nyáron a feleség szüleinek panziójában dolgoznak és ott is laknak. Házasságkötésük óta a fiatal pár albérletben él.

Komoly anyagi támogatást kapnak a feleség szüleitől, akik havonta kifizetik a 15 000 Ft-os albérleti díjat, így M.-ék munkanélküli járadéka a téli hónapokban elegendő a rezsire és a megélhetésükre. A nyári fizetésüket félreteszik, néhány éven belül ugyanis szeretnék építkezni (erre vonatkozóan elég nagy az „apósi nyomás” is). Ugyancsak a feleség szüleitől kapják, csaknem egész évben, a szükséges zöldségféléket, melyek egy része megterem az após szőlőjében. Ha a saját termés elfogyott, akkor a szülők egy vállalkozótól vásárolnak nagy tételben a panzió konyhájára és saját ellátásra, amiből szintén juttatnak a fiataloknak.

A fiatal pár életében tehát igen fontos szerepet kap a szülőktől kapott segítség, de – amint az az interjú során kiderült – ennek is, mint mindennek, ára van. M. bánatosan meséli, hogy mennyire nincs könnyű helyzetben: „Megkaptam én már azt is, hogy a panzió nem miattam épült, hanem hogy a lányuknak legyen lakása! Mondják ők, hogy a miénk is, de közben egyfolytában éreztetik, hogy ez nem úgy van. Persze, jobb, mint ha egy vadidegen főnök prédikálna nekem nap mint nap, de anyagilag teljesen tőlük függök, minden filléremről tudnak.”

Ilyen mértékű segítségnyújtást, ahol egy felnőtt házaspár szinte az élet minden területén a szülőktől függ, sehol másutt nem tapasztaltunk az interjúk során. Az özvegy, 11 éves kislányát egyedül nevelő F. példája a másik végét.

Az ő esete azt illusztrálja, hogy családi segítség nélkül milyen nehéz boldogulni, mellékes jövedelmeket szerezni.

F. állandó bevétele az éppen aktuális havi keresete vagy jövedelempótló támogatása, a családi pótlék, valamint a férj halála óta járó árvaellátás (a családi pótlék és az árvasági együtt kb. 11 000 Ft). A lakás rezsije kb. 4–5 ezer Ft havonta, a téli tüzelő ára pedig egy fűtési szezonra 50–60 ezer Ft kiadást jelent. F. elmondja, hogy kislányának iskolai étkeztetése, ellátása évről évre egyre nagyobb feladat elé állítja.

Anyagi támogatásra senkitől nem számíthat, édesanyja és idős szomszédjai maguk is segítségre szorulnának. Csak annyit tudnak segíteni, hogy néha rájuk bízhatja a kislányát, ami főként a nyári időszakban jelent könnyebbéget. Fizetésről fizetésre élnek, nagyon be kell osztaniuk a pénzt: „Minden hónapban próbálok valamit venni a gyerekeknek, hol egy füzetet, hol egy ruhát...” „Ünnepekkor anyámmal mindig valami használati tárggyal ajándékozunk meg egymást.”

F. a munkahelyén szerzett jövedelmén és a különféle szociális és munkanélküli ellátásokon kívül nem rendelkezik egyéb kereseti forrással. Ennek okáról a következőket mondja: „Tudom, hogy sokan foglalkoznak szőlővel erre felé, de én a szüretkor még mindig dolgozom, sokat mérges is vagyok miatta. De hát ehhez egyébként is családi összefogásra lenne szükség, én pedig nem nagyon számíthatok senkire.”

F. számára tehát a munkával kapcsolatos nehézségek mellett az okozza a legnagyobb problémát, hogy egyedül maradt, nem számíthat senkire, így azután reménye sincs arra, hogy valami olyasmibe kezdjen, amivel könnyíthetne helyzetén.

A következő család története éppen ennek az ellenkezőjéről, a családi kooperációban rejlő lehetőségekről szól:

Sz.-ék öten laknak egy háztartásban. Édesanyja 1982 óta rokkantnyugdíjas, édesapja jelenleg munkanélküli, már semmilyen ellátást nem kap. Korábban raktárosként dolgozott, majd 1987-től 1991-ig bt.-t működtetett, egy társával közösen. A társaság fémöntéssel foglalkozott, 1991-ben azonban csődbe mentek. Sz. húga ebben az évben végez az állategészségügyi technikumban, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen szeretne továbbtanulni. A nagymama 1995 májusa óta lakik együtt a családdal.

Sz. édesanyja két éve a rokkantnyugdíja mellett dolgozik, egy utcabeli kereskedő maszek élelmiszerboltjában. Négy órára van bejelentve, persze minden nap többet tölt ennél a boltban. Az édesapa bt.-jének csődjét követően 1992-től egy lellei zöldséglerakatnak dolgozott, munkanélküli járadékot utólag 1994 tavaszán kapott, amelynek kimerülése után a jövedelempótló támogatást nem ítélte meg a számára az önkormányzat. Azóta az apa nem rendelkezik formális jövedelemmel.

Annyit tudtunk meg, hogy az apa a környék ezermestere hírében áll, sokan ismerik és hívják például villanyszerelési vagy vízszelők munkákra. A tavasz beköszöntével pedig néhány üdülőtulajdonos rendszeresen megkéri, hogy tegye rendbe a kertjét vagy udvarát. Emellett Sz. édesapja nagyon jól ért a különféle famunkákhoz, néha baráti alapon elvállal ilyen típusú felkéréseket is. Egészen tavaszig komoly műszaki felszereltsége is volt az asztalos- és egyéb munkákhoz, egy éve azonban egy kipattanó szikrától leégett az udvarban berendezett kis műhely. Sajnos, biztosítva nem volt, így több száz ezres

kár érte a családot. „Tíz év munkája veszett el” – mondja szomorúan a feleség. A családban tehát jelenleg Sz. és édesanyja rendelkezik állandó munkahellyel.

A család az anya 16 000 Ft-os fizetéséből, a családi pótlékkal együtt kb. 12 000 forintnyi rokkantnyugdíjából, a nagymama 12 000 Ft-os nyugdíjából és Sz. 15 000 Ft-os fizetéséből él. (Sz. ebből 5000 Ft-ot ad a közös kasszába, a többi magára költi.)

Negyedik éve szobakiadással is foglalkoznak nyaranta, egy utazási irodán keresztül kapnak vendégeket. Tavaly 117 000 Ft-os tiszta bevételük volt a nyaralattásból. „Ha ez nem lenne, akkor nem is tudom, hogyan élnék meg” – mondja Sz.

A család konyhakertjében csak nyárra teremnek meg a szükséges zöldségfélék, ősztől tavaszig piacról vásárolnak. Komoly megtakarítást jelent azonban, hogy ősszel nagyobb tételben veszik meg faluról a télre való burgonyát, hagymát és zöldséget. Állatokat nem tartanak. A háztartást az édesanya és a nagymama együtt vezeti (a nagy májusi odaköltözése ebből a szempontból is nagy segítség Sz. édesanyjának).

A családi munkamegosztás alakulásának főbb mozzanatai a nyolcvanas és kilencvenes évek során a következők voltak a családban:

- 1982 – Sz. édesanyja rokkantnyugdíjas lesz.
- 1991 – Sz. befejezi a középiskolát, kapja a pályakezdők munkanélküli segélyét.
- Az édesapa bt.-jének csődje.
- 1992 – Sz. munkába áll, bejelentett és fekete munkák, rövidebb és hosszabb munkavállalási periódusok követik egymást az életében.
- 1993 – az édesapa rövid munkanélkülisége.
- 1994 – Sz. év elején két hónapig (február–március), majd októbertől 1995. január 3-ig ismét munkanélküli járadékot kap.
- Sz. édesapja is járadékot kap, majd ellátás nélküli lesz.
- Sz. édesanyjának munkavállalása.
- 1995 – Sz. jövedelempótló támogatást kap májusig, majd munkába áll. A nagymama hozzájuk költözik, az ő nyugdíjával kiegészül a család jövedelme.
- 1996 – Sz. új, éves állást talál a Foriton Kft.-nél.

Összegzés

A kutatás elején feltett, központi kérdésünk az volt, hogy a szezonális foglalkoztatás, mint az általánostól eltérő alkalmazási forma, az utóbbi években milyen szerepet játszik a helyi lakosság életében és családi gazdálkodásában Balatonbogláron.

Az elmúlt három évtized nyarainak vidám zsvivaja, az üdülővendégek évente visszatérő áradata visszavonhatatlanul rányomta a bélyegét Boglára és az itt lakó emberek életére. Az a hatalmas lökés, amit az idegenforgalmi szezon jelentett minden évben, megváltoztatta a gazdaságot, a nyári nyüzsgés és a téli csend váltakozása megváltoztatta az embereket. A másutt a nehézipar által „agyonynyomott”, hagyományos paraszti önellátást itt az „idegenforgalmi ipar” separta el, olyannyira, hogy mára törvény is tiltja bizonyos, állattartáshoz kapcsolódó formáit. Nincsenek és nem is voltak a hagyományos érte-

lemben vett ipari üzemek, és – legalábbis az utóbbi másfél évtizedben – a BB szakcsoporthoz szőlőtermesztése is inkább hasonlított valamiféle vállalkozáshoz, mint egy hagyományos állami gazdaság működéséhez.

A gazdasági élet visszatérő pezségése olyan dinamizmust, változatosságot hozott a munkavállalás terén, mint kevés helyen az országban. Az emberek valószínűleg már a hetvenes években is gyakrabban változtattak (ha más nem is, legalább szezonális) munkahelyet, mint máshol, minden mozgásban volt – a pénz, az emberek –; nagyon régen kialakult a szezonális vállalkozás egyfajta kultúrája. Mindenki tudott keresni valami kis „mellékést”, hogy többet-e vagy kevesebbet, az a körülményeitől, a vállalkozó kedvétől függött. A nyári keresetből aztán lehetett egy kicsit jobban élni, szép házat építeni, vagy tőkét gyűjteni valami nagyobb üzlethez. Mindennek eredményeképpen a kilencvenes évekre a vállalkozói, illetve az új típusú munkavállalói habitus minden bizonnyal sokkal elterjedtebb volt itt, mint az ország más, nyugalmasabb vidékein.

Mára alaposan megváltozott a helyzet. A lehetőségek – a munkavállalástól az idegenforgalomból és a mezőgazdaságból származó bevételeken keresztül a fekete munkáig – minden téren drámai módon beszűkültek. Most „megbosszulja magát” az, hogy régen túl nagy volt a csend telente, mert „valami munka mindig akadt, de ha nem, az sem volt nagy baj, tartott a nyári pénzből...”. Most, hacsak nincs valakinek protekciója vagy nagyon nagy szerencséje, szinte lehetetlen éves munkahelyet találni. Ugyanakkor a nyári munkákkal is sok a baj. Alig van megbízható, régi cég, az új vállalkozók pedig gyakran túlságosan gyorsan akarnak meggazdagodni. (Tulajdonképpen nem is csoda, hiszen a szezonális vállalkozók erre vannak trenfrozva. A szezon egyre rövidebb, a forgalom egyre kisebb, és valamikor csak meg kell keresni legalább a bérleti díjra valót...)

Annak a néhány szerencsés régi-új vállalkozónak a kivételével, akik, tűzközelben lévén, a megfelelő pillanatban „meg tudnak csípni” valami jó kis állami üdülőt vagy vendéglőt, valószínűleg mindenkinek rosszabbul megy most a parton, mint öt-hat évvel ezelőtt. Arra a társadalmi rétegre nézve pedig, amelyből a mi interjúalanyaink túlnyomó többsége kikerült, ez a kifejezés nem is tükrözi a valóságot. Az ő helyzetük ennél sokkal súlyosabb. Számukra a szezonális munka már nem csupán plusz jövedelmet jelent, hanem a munkanélküli járadék vagy a jövedelempótló támogatás mellett sokszor az egyetlen bevételi forrást, amelynek hiányában a családi gazdaság hajója végképp zátonyra futna.

Ebben a helyzetben a családi segítségnyújtás csak időleges megoldást jelenthet, és mivel az „alternatív bevételi források” (mezőgazdaság, fekete munka, szobáztatás) is megszenvedték a recessziót, többnyire ezek sem pótolják a fizetések kiesését. Az idősebb, régi habitusú munkavállalók már többnyire nem tudnak változtatni a helyzetükön. Az ő számukra marad a reménykedés egy jó munkahelyben vagy a nyugdíjban. A fiatalok közt két-fajta viszonyulást találtunk. Az egyik a „vállalkozóké”, akik saját maguk számára teremtenek munkalehetőséget. A másik azoké, akik nem tudnak, nem akarnak a szezonális vállalkozások világának állandó bizonytalanságá-

hoz alkalmazkodni, és több-kevesebb sikerrel megpróbálnak egy nagyobb vállalatnál valamilyen hagyományos alkalmazotti munkakörbe elhelyezkedni.

Végezetül azt mondhatjuk tehát, hogy a recesszió, a gazdaság pangása – legalábbis a foglalkoztatással kapcsolatban – itt is ugyanazokat a jegyeket hordozza magán, mint az ország más vidékein. Itt is nehéz munkanélküliként, alacsony jövedelemből megélni. A „múlt örökségeként” azonban mégis van néhány olyan sajátosság, amelyek ezt a vidéket elválasztják más gazdasági depresszió sújtotta területektől. Először is itt megtaláljuk azt a „kiszállalkozói éthoszt”, ami másutt sok helyen hiányzik, vagy legalábbis sokkal kisebb mértékben van jelen. Többek között ez lehet az oka annak, hogy itt a lakosság jelentős része rugalmasabban tudott reagálni munkahelyének elvesztésére, hogy itt mindenkinek van valamilyen többé-kevésbé kivitelezhető vállalkozási ötlete, hogy az emberek többsége nem próbál visszahúzódni az önellátásba.⁴ A legszembeütőbb különbség pedig természetesen az, hogy bár az üdültetés egész rendszere, volumene átalakult, s így a hozzá kapcsolódó különféle lehetőségek is nagymértékben megváltoztak, azért a „szezon jóvoltából” a munkaerőpiac legalább néhány hétre-hónapra még ma is „kinyílik”, és ebben az időszakban gyakorlatilag mindenki kaphat valamilyen munkát, szerezhet némi plusz bevételt. Ez, ha máshoz nem is, a teljes lecsúszás, elszegényedés elkerüléséhez többnyire elegendő.

Jegyzetek

1 A kirendeltség dolgozóinak a kutatás során nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

2 N. tudomása szerint az Iroda kb. 30 márkát kér naponta egy vendégtől, ennek a szobakiadók kb. a felét kapják meg. A szomszédjuk felhajtókkal jut vendéghez, de átlag 10–12 márkánál ő sem kap többet egy személyre. „A szomorú ebben csak az, hogy én a nyolcvanas években is 50 000 Ft-ot kaptam egy nyárra és most is, pedig mennyit ér ma már az a pénz.”

3 Balatonboglár területén még a mezőgazdasági nagyüzemek sem foglalkoznak hagyományos termeléssel.

4 Ez utóbbinak erősen korlátokat szab a jogi szabályozás és sok esetben az alapvető feltételek hiánya is.